

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2023

NR 4

2023-12-01

Skomakaren som inte blev vid sin läst

Vid senaste bokauktionen för Föreningen för Västgötalitteratur salufördes några ganska rara småtryck som var författade av Alfred Lidholm. Denne var skomakare i Göteborg men också en driven versmakare som även skrev landsmålshistorier på dialekt.

Lidholm föddes år 1839 i Skånings Åsakas församling i Västergötland. Han var son till en skomakarmästare, kom tidigt i lära hos sin far, och var snart sin egen. Som kringvandrande skomakare kom Lidholm på besök i olika familjer; vid dessa tillfällen fick han säkert höra många spännande berättelser om sådant som hade inträffat i bygden. Berättelserna sattes snart på pränt.

Diktarförmågan kom väl till pass när skomakaren skulle göra reklam för sin rörelse. Följande rim var avsett för kunderna i Skara:

Fina pjäxor kronor tolv/ passa bäst för herrskapsgolv/ att gå där och sprätta/ Grova pjäxor samma pris/ starkare naturligtvis/ Fast dock ej så nätta.

Tillsammans med hustru och tre barn kom Lidholm till Göteborg år 1883 och öppnade skomakeri vid Kusttorget. Efter några år tar han ett halvt "avsked av lästen". År 1886

börjar hans första tryckta visor och berättelser komma ut i handeln. Som författare anges signaturen *A L-m*; denna signatur var välbekant för dåtidens göteborgare. Många visste säkert också att det var "den lille röe skomakarn i Haga" – Alfred Lidholm – som förkortade sitt namn på detta sätt. Han brukade vandra omkring i staden och sälja sina tryckta alster. Visorna är av blandat slag. En del har en klar politisk tendens. Andra är skrivna som reklam för olika affärer eller tar upp dagsaktuella händelser.

Han slutar med skomakeriet någon gång under 1890-talet. Vid denna tid sålde han många visor och berättelser. Till avsked skriver han också en vers där han tar farväl av sin läst:

*Farväl du gamle trogne, du hederlige bror
du är ej mera nu till någon nytta,
sen väldiga fabriker nu göra alla skor
och tiderna ha blifvit så förbytta.
Vi få nu afsked taga af världen det blir bäst
farväl du gamle trogne du hederlige läst
du är ej mera nu till någon nytta.*

Alfred Lidholm gick bort år 1919, han var då 80 år gammal. Vis-skomakaren efterlämnade en stor samling skillingtryck som finns bevarade på Kungliga Biblioteket, Svenskt visarkiv och Göteborgs Universitetsbibliotek.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 070-74 26 518
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Swish 123 347 5555
Org.nr. 868400-8793
Epost: soask54@gmail.com
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Skara. 070-550 00 98
jonnyhagberg52@gmail.com

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@icloud.com

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 070-742 65 18
soask54@gmail.com

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-62 47 13
anne.andersson@telia.com

Peter Johansson, Vänersborg. 070-544 75 39
peter.f.johansson@vregion.se

Thomas Johansson, Tranemo. 070-531 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Niklas Krantz, Flöby. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Gustav Nordh, Hällekis. 0739-87 18 55
gustav.nordh@gmail.com

Christina Ström, Skarstad. 0739-60 92 05
vatteljuset@telia.com

Årsavgift 2024: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.
Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Magnus Bergerlind, Hyssna
Nils Ekberg, Lidköping
Stefan Larsson, Falköping
Gunnar Marcusson, Herrljunga
Gunvi Rabe, Göteborg
Carl-Oskar Rasmusson, Lund
Morgan Wiberg, Åsle
Maria Öhman, Göteborg

Västgötalitteratur på Facebook

Många har anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida. Just nu har vi 846 följare och 906 gillare! Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebooksida fram.
Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Ny bok om Åsle Tå

Många fascinerande livsöden har fallit i glömska, men tack vare en grupp med redaktör Margareta Rosvall i spetsen får vi veta mer om Johan Johansson och hans fru, bonddottern Elin från Gudhem, och deras klassresa.

Detta i den nyutkomna boken "Livet på Åsle tå – Skomakar-Johans minnen".

Johan föddes 1871 på Åsle Tå. Då ett fattigt område med backstugor, men som i dag är ett besöksvärt turistmål ca 1 mil öster om Falköping.

Boksläppet var vid Johans födelsestuga under 100-årsfirandet av bygdens hembygdsförening i slutet av juli.

På ålderns höst skrev Johan ca 200 sidor om sina minnen. Denna handskrivna text nådde Margareta genom Johans son, John, som var kollega med Margareta i Falköping. Texten beskriver det dagliga livet och ett klassamhälle som nådde ända in till kyrkans bänkrader. Johan har noggrant beskrivit de då 21 stugorna på Åsle Tå, och de som huserade där.

Bokens innehållsförteckning upptar en helsida, och gör det ganska enkelt att finna något specifikt.

När Johan avlider 1952 lämnar han bland annat efter sig fru, barn och sina nedtecknade minnen.

Minnen, som nu är återgivna i en 80-sidig bok som kan köpas på Åsle Tå.

Niklas Krantz

Axel Flodéns Exlibris

Då och då brukar jag göra sökningar på nätet efter böcker kopp-lade till mina intressen och fick då syn på en bok jag visserligen hade men där fanns en tilläggsuppgift ”Med Axel Flodéns Exlibris” vilket gjorde att jag slog till.

Axel Flodén 1943 -från porträttgalleriet på Officersmässen, I 17

Major Axel Flodén är det nog få som numer känner till – och gör man det så är det i regel för att han är författaren till marschvisan *Det var Bohus Bataljon* (Sten Frykberg stod för musiken) som var mycket populär under krigsåren. Men innan dess var han på 1920-talet en riks-kändis såsom deltagare (och finansör) av Albin Ahrenbergs misslyckade Atlantflygning 1929.

Axel Johan Garibaldi Flodén föddes 1893 i Stockholm som son till en målarmästare och formellt var han hemmahörande i Mälarregionen hela livet. Han började sin militära bana som officersvolontär 1912 vid Vaxholms grenadjärregemente men flyttade strax därpå till Bohusläns regemente, I 17, varför är oklart – kanske det berodde på moderns härstamning – hon var från Frändefors.

1916 gifter Axel Flodén sig med finskan Jane Wolff och de får 3 barn åren 1917–1922. Vid samma tid funderar han på en karriär som storbonde – han köper Svärdså säteri utanför Flen och låter bygga ett nytt ståtligt corps-de-logi. Men här blir de inte långvariga – säteriet säljs efter några år och i stället går flyttlasset till centrala Stockholm. Men landsbygden lockar åter och år 1926 säljs en fastighet i centrala Stockholm och istället köps Hjulsta säteri utanför Enköping – en affär enligt pressen på runt 1.5 Mkr. Hur kunde han ha råd med dessa gårdar och senare vara huvudfinansör för Ahrenbergs atlantflygning? Svaret har vi nog i hustruns efternamn – Wolff. Jane Flodéns farfar, Carl Gustaf W. var på sin tid en av Finlands rikaste personer och även fadern Reguel W. var en stor industriman.

Under andra världskriget är Axel Flodén först Finlandsfrivillig och sedan går han åter i militär tjänst vid I 17.

Efter kriget är han anställd vid Försvarets Civilförvaltning vars historia han presenterade i bokform 1962. Därefter sökte han sig till Veterinärmedicinska anstalten där han jobbade kvar till 75 års ålder.

Om vi tar en titt på exlibrit så består det av en karta med drag av Bohuslän – det var helt klart här han hade sitt hjärta. *Svärdså* är placerat i mitten och strax under (vid Stenungsund) finner vi *Hjulsta*. Atlantäventyret slutade på *Grönland* (Tjörn) efter ett stopp på *Island* (Marstrand). Orsaken att man fick ge upp lär berott på att det bränsle man använde (Benzol) stelnade vid kyla.

Hjulsta säteri – inköpt av Axel Flodén 1926.

Foto: Wikimedia Commons

Ett flertal melodier – de flesta med text av Axel Flodén finns med. Uppifrån har vi *Jag vet ett paradis* (musik Karl-Erik Svedlund), *Under samma fana* (musik Karl-Erik Svedlund), *Dansa Margareta*, *Det blommar en apel på Måneskär*, *Kamrater klang i glasen*, *Jag bröt en blomma* (inspelad av Karin Juel 1946), *Det var Bohus Bataljon*.

Gaddehus är smeknamnet på den byggnad i Vänersborg som användes som expedition tillika officersmäss för den bataljon som Axel Flodén var chef för under beredskapen. Namnet anspelar på ägaren – järnhandlare Elof Gadde. Bataljonen fick senare just smeknamnet Bohus Bataljon. Till bataljonen hörde ett ståtligt Mässpergament författat av Flodén med regler och olika direktiv – finns idag på Bohusläns Försvarsmuseum. *Majorsboställe* behöver knappast förklaras.

Axel Flodén avled våren 1988 och hans hustru Jane några månader senare. Två år innan firade de järnbröllop.

Utdragen bokauktion i Skara

Veterinärhuset i Skara

En av de mest utdragna bokauktionerna i Skara torde vara den som *Kongl. Veterinär-Inrättningen i Skara* anordnade efter en tryckt auktionskatalog 1852. Böckerna kom att försälas "enligt Kongl. Maj:ts nådiga Beslut, å Bokauctions-kammaren i Skara hvarje Ons- och Lördags eftermiddagar kl. 3-6 från och med d. 23 April 1853 till och med i början af Junii samma år; hvarefter Auctionen fortsattes, i början af nästinstundande September." Sammantaget blev det flera månaders auktionerande av böcker.

Bakgrunden till auktionen var att Veterinärbiblioteket genom åren hade erhållit bokgåvor som inte "passade in" i samlingarna av naturvetenskapliga skrifter. Den tryckta katalogen (Skara, Forsell 1852) innehåller totalt 1416 n:r. huvudsakligen teologisk litteratur, biblar, vitterhet och historia. Att ett bibliotek säljer ut dubletter och andra skrifter som inte hör direkt till samlingarna var förr inte ovanligt. Platsbrist var det stora bekymret och detta är också anledningen till att Veterinärbiblioteket avyttrar dessa böcker.

Peter Hernquist

Grundare av Veterinärinrättningens bibliotek var Peter Hernquist. Han var född i Härlunda utanför Skara 1726 och avled i Skara 1808. Hernquist är den svenska veterinärmedicinens fader. Vid tjugofyra års ålder blev han student i Uppsala och kom här i kontakt

med Carl von Linné. Han studerade vid veterinärskolan i Lyon och var bland annat lärare i Paris hos den berömde hästläkaren Lafosse. 1769 fick han av regeringen ett uppdrag att starta en veterinärskola i Skara och för att han skulle ha en utkomst av det hela utnämndes han till lektor i matematik vid Skara gymnasium 1772. Han fick kungligt medgivande 1775 att grunda Sveriges första veterinärutbildning som fick namnet Skara veterinärinrättning. Trettio år före sin död 1808 utnämndes han till professor.

Biblioteket grundades genom Hernquists inköp och donation i sitt testamente. Han donerade sin privata boksamling, liksom manuskript. Men inte bara detta: "Skåpet hvaruti de stå medfölja ..." Hur man skall förfara med böckerna anges också i testamentet: "Förut genomgå de och därå upprättas en särskild Catalog och rangeras uti sina Classer och förvaras uti särskilda Skåp, som en åminnelse af min ödmjuka Ärkänsla." Han anger också att manuskripten skall lämnas till *Arte Veterinarie* Lärohusets föreståndare och lärare.

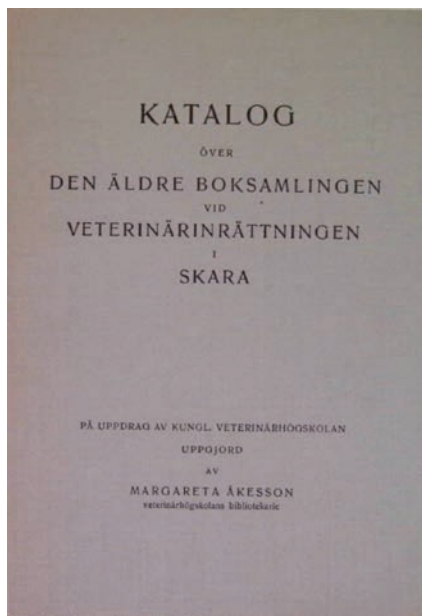
Den äldre boksamlingen

Innehållet i den äldre boksamlingen är i huvudsak 1700-tals arbeten av handboks natur. De är vackert bundna och på en del ryggar återfinns *P.H.* – Peter Hernquist. Biblioteket växer betydligt genom den stora samling som Lars Tidén (1777-1847) donerar. Han var lärare vid veterinärinrättningen i Skara och hade nästan ensam hand om undervisningen här. Utöver sin lärartjänst utförde han en omfattande skriftställarverksamhet.

Man får i detta sammanhang inte glömma att en hel del böcker förstördes genom brand i biblioteket på Brogården en söndag 1802.

Handskrifter

Vid sidan av boksamlingen finns också ca 30 000 sidor handskrifter (idag förvarade i källaren). Av dem är ca 6000 sidor skrivna av Peter Hernquist och ca 11 000 av Lars Tidén. Dessa är förtecknade i en katalog upprättad av Ivar Dyrendahl 1992. De förvaras i "vaggor" av trä tillverkade speciellt för dem. Dyrendahl studerade även pappersbrukens vattenstämplar och tog rätt på när bruken existerade, och kunde på så sätt i enstaka fall tidsbestämma dokumentets ungefärliga tid och papprets proveniens.

Boksamlingen finns idag på Veterinärmuseet i Skara.

Okänd samling

Bibliotekets samlingar har inte varit särskilt kända eller exponerade genom tiderna. Kataloger och förteckningar över bokbeståndet förekommer men något egentligt samlat grepp tas inte innan bibliotekarien Margareta Åkesson 1953 utger *Katalog över den äldre boksamlingen vid Veterinärinrättningen i Skara*. Porträtt, (2), VII, (1 blank), 277, (2) s. Genom sin grå färg kallades den för "Grällen."

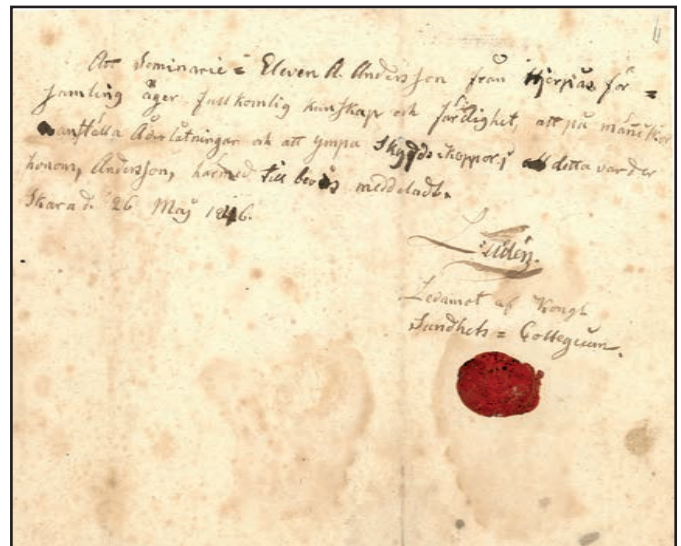
Här ingår avdelningar inom "Hippologi", "Ekonomi. Kokböcker", "Trädgårds- och skogsskötsel", "Läkarvetenskap", "Anatomi, fysiologi, histologi m.m.", "Farmakopéer", "Farmakologi", "Allmän naturvetenskap", "Botanik", "Zoologi" och "Fysik, kemi". En rik och mycket intressant boksamling med många ovanliga böcker och småskrifter inom betydligt bredare ämnesfält än ren veterinärmedicin.

Lars Tidén

Johnny Hagberg

Ett ympningstillstånd

Att Seminarie Eleven A. Andersson från Hjerpås församling äger fullkomlig kunskap och färdighet att på människor anställa Åderlätning och att ympa Skyddskoppor, detta varder honom Andersson, härmed till bevis meddelat.

Skara 26 Maj 1846

L. Tidén

Ledamot af Kongl.

Sundhets-Collegium

Tillståndet är utfärdat för blivande skolläraren i Uvered A. Andersson. Han var född den 7 nov. 1825. En gravsten är uppsatt på Uvereds kyrkogård. "Wården rest af tacksamma lärjungar och vänner."

Vem var då denne Andersson? Med sockenstämmoprotokoll kan frågan besvaras. Anders Andersson född 7 november 1825 i Önum (Skarstad) och var boende med sina föräldrar i Kartegården, Uvered. Han avlägger klockarexamen 1846 och blir samma år antagen som klockare och skollärare i Uvereds nybyggda skola, hösten 1846.

I samband med utnämningen till Uvereds förste skollärare var hans uppgift att ympa mot koppor. Skolan är en ambulerande med fyra månaders lästid i Uvered och fyra månader i Häggesled. Han erhåller bostad om tre rum och kök.

1859 flyttar Anna-Brita Andersdotter från Flo in hos honom som hushållerska. Hon var född i Särestad den 2 januari 1824. Som så många gånger så fattar Anders och Anna-Brita tycke för varandra och den 22 juli 1861 föds barnet Augusta Matilda Andersdotter.

Anders Andersson dör knappt femtio år gammal i bröstsmärtor den 2 juni 1875.

Lars Tidén (1777-1847) som utfärdade ympningstillståndet utnämndes 1813 till adjunkt i Skara och andre lärare vid Skara veterinärinrättning. Innan detta hade han blivit kirurgie magister och läkare vid Svea artilleriregemente och i flottan. I Skara uppehöll han nästan ensam undervisningen vid veterinärskolan.

Trots den ansträngande undervisningen var Tidén ovanligt flitig som bokutgivare. Han utgav bland annat *Handbok i boskaps-skötseln* (1841; 2:a upplagan 1850) liksom tidskrifter som *Magasin för veterinärvetenskapen och landthushållningen* (1826-30), *Tidskrift för landtmän* (1832-35) och *Archiv för hästvänner och landthushållare* (1836-37).

På Tidéns grav på Skara kyrkogård reste Sveriges veterinärer den 17 augusti 1908 en minnesvård av granit.

Johnny Hagberg

Omvärderad krigshjälte - Om vikten av källkritik och seriös hantering av fakta

Kolliderande tidsuppgifter. Bild på Allan Mann i en lokaltidning 2022 – men den uppges ju vara tagen i Töreboda och på ett datum (6/6 1940) då han ska ha dragit bärkälke i norska fjällen! Detta anges även på originalbilden i kamratens familjealbum.

Fenomenet med att av olika skäl förvanska sanningen är säkert lika gammalt som människosläktet. Skrönor kan vara underhållande, men om fakta inte kan skiljas från fiktion finns också risk för problematik. Felaktig information är oavsiktlig och kan t.ex. bero på bristande källkritik. Desinformation är däremot avsiktligt falsk eller vilseledande information som sprids på ett planerat sätt i syfte att nå en viss målgrupp och kan få omfattande konsekvenser.

Uppfattningen att noggrann källkritik krävs innan fakta presenteras är naturligtvis inte kontroversiell. Trots detta finns ju åtskilliga exempel på att återberättad information snarare än ursprungskällor bildar grund för olika påståenden. Särskilt den ökande floran av s.k. dokumentära/biografiska romaner och dramadokumentärer tenderar att behandla sanningen vårdslöst med ursäkten att det rör sig om fiktion – något som kan vara mycket svårt eller ointressant för allmänheten att särskilja från en verklighetsbeskrivning. I vår tid – och inför AI-utvecklingen – med omfattande möjligheter för såväl enskilda som statsaktörer att snabbt sprida manipulerad sanning till många, är behovet av kritiskt tänkande och faktabaserad information extra viktigt. Kraven på korrekthet är då givetvis än större på professionella informatörer som journalister och författare. Detta påtalas också i medias pressetiska regler.

Legenden om Allan Mann

Ett exempel på bristande källkritik och oseriös hantering av fakta utgörs av legenden om Allan Mann (1921–2005). Han var uppvuxen i Töreboda och ska enligt bl.a. Wikipedia ha deltagit som frivillig i andra världskriget, blivit den mest dekorerade svensken i detta och efter kriget utnämnts till reservofficer. Mann (A.M.) omnämns också som en av Sveriges mest kända officerare i modern tid. Yrkeslivet genomfördes främst som heltidsanställd idrotts- och närstridsinstruktör under drygt 30 år vid Krigsskolan, Karlberg. Därmed är främst generationer

av officerare väl bekanta med legenden om ”bondpojken från Töreboda” som blev krigshjälte. Förutom inför dessa, militärhistoriskt intresserade personer och människor i A.M.:s hemtrakt har en under våren utgiven bok genom intensiv marknadsföring presenterat legenden inför en bredare publik. Boken har av författaren uppgetts vara en ”roman med verklighetsbakgrund” och av förlaget som en biografi, det vill säga faktabaserad. Alstret rymmer såväl spänning som dramatik. Ny forskning visar dock att ytterst få av de i legenden om A.M. allmänt påstådda insatserna och händelserna kan verifieras och några episoder är uppenbara skrönor.

Fakta eller fiktion?

Ovanstående påstående grundar sig på den forskning som undertecknad genomfört under drygt två år och som presenterats i en nyligen färdigställd rapport. Med stor erfarenhet av många i legenden förekommande aktiviteter har jag genom omfattande studier metodiskt kunna påvisa diskrepanserna mellan myt och sanning. Syftet har därvid inte varit att misskreditera huvudpersonen utan att med berättelserna som exempel betona kraven på källkritik och seriös framställning av fakta. Min rapport har granskats av historieprofessorerna Hans Norman och Dick Harrison.¹

Allmänt kan konstateras att nästan alla berättelserna om A.M. främst bygger på uppgifter från honom själv, antingen direkt (muntligt/skriftligt) eller via huvudsakligen tre personer/vänner. Ingen av dessa har gjort någon kontrollerande forskning. Med denna information som grund har framför allt fyra militärhistoriska skribenter återgett berättelserna i böcker och artiklar efter begränsad forskning. I den nämnda boken om Allan Manns liv har författaren använt sig av ovanstående information kompletterad med viss egen forskning. Därvid har dock vissa för trovärdigheten centrala uppgifter och sådana som motsäger den gängse bilden av huvudpersonen missuppfattats,

förvanskats eller förtigits. Försök har i efterhand gjorts att förstärka/bevisa diverse bedrifter. Avsaknaden av dokument som verifierar/falsifierar legenden är påfallande massiv och stor osäkerhet råder t.ex. om tidpunkt och motiv för påstådda utdelningar av medaljer/utmärkelser. I många berättelser varierar detaljerna avsevärt och även helt kolliderande tidsuppgifter förekommer. Några av många exempel på konstaterade sanningsbrister anges nedan.

Finska vinterkriget 1940

Enligt befintliga dokument anmälde sig A.M. som kusk till den Svenska Frivilligkåren (SFK) och placerades vid 2:a depåkompaniet grupperat vid Kemi nära den svenska gränsen. Han hade då ännu inte genomfört någon soldatutbildning i Sverige. Enligt legenden ska han efter en tid ha uttagits som ordonnans till kaptenen Malcolm Murray vid kårstaben och sårats under uppdrag vid fronten. A.M. uppger dock själv att han inte var med om några direkta stridshandlingar under tiden i Finland. Ej heller observerades några stridsskador då han under en period var inlagd för magsmärtor vid Depåsjukhuset i Kemi. A.M. tilldelades rättmätigt den finska krigsminnesmedaljen. Han var dock inte berättigad till den valör, som han uppges ha fått i strid mot såväl statuten (varit utsatt för fientlig eld) som den av kompanichefen beslutade tilldelningen. Ingen förändring av dennes beslut har återfunnits dokumenterad i vare sig svenska eller finska arkiv. Ovanstående förhållanden innebär således att den medalj som A.M. påstås ha tilldelats strider mot bestämmelserna. Såväl gängse militär kutym/logik som absens av dokumentation talar emot att A.M. varit ordonnans, speciellt åt någon i kårstaben.

Södra Norge våren 1940

Legendan uppger att A.M. strax efter det tyska överfallet på Norge i april 1940 tog sig till Kongsvinger och där inledningsvis tjänstgjorde under den norske löjtnanten Einar Gamst, även han tidigare frivillig i Finland. Enligt Gösta Benckert, svensk kompanichefen i Norge, var det få SFK-svenskar som ingick i andra enheter än svenskledda. A.M. ska således ha varit ett av dessa undantag. I boken om honom – inkluderande ett par påstådda räddningsinsatser utförda vid Os och i sårat tillstånd – anges han själv som huvudkälla till berättelserna.

Generellt är källmaterialet gällande A.M:s insatser i Norge ytterst bristfälligt. Detta gäller även uppgifterna från motståndsmannen Bjarne Holth-Larsen, mycket aktiv i den så kallade Lingeklubben och nära vän till A.M. Att diverse åtgärder vidtagits för att i efterhand försöka verifiera olika händelser ökar problematiken vid bedömningen av sanningshalten. A.M. påstås också ha fått flera norska utmärkelser. Han förekommer dock inte i förteckningen över vilka som fått dessa och skälet till utdelningen 1985 av den norska Försvarsmedaljen är oklart.

Narviksområdet maj-juni 1940

Enligt den allmänt florerande berättelsen ska A.M. efter striderna i södra Norge ha tagit sig till Nordnorge, där strider fortfarande pågick. Ingående i den norska bataljonen II/IR 15 ska han därvid ha deltagit i återerövringen av Narvik. Under de fortsatta striderna längs järnvägen österut påstås A.M. ha ingått i en fransk/polsk/norsk styrka och den 6 juni 1940 cirka 7 km från riksgränsen ha sårats i buken och en lunga av splitter från gevärsgranater. Han ska då ha tillverkat en kälke av ett par skidor och trots skadorna återigen räddat en vapenbroder, denna gång en skadad (i foten) fransk officer tillhörande Främlingslegionen. Detta skedde genom att under 19 timmar ha släpat denne till den svenska gränsen. I Sverige ska A.M. inledningsvis ha vårdats i Kiruna och därefter under flera veckor vid Karolinska sjukhuset i Stockholm. För sin

Saknad information. Många medaljer ska ha utdelats – men för vad? Dokumentation saknas! (Foto från Wikipedia.)

insats ska han ha erhållit den franska utmärkelsen Hederslegionen. Händelserna vid Narvik är centrala i legenden om Allan Mann.

Utifrån *militärhistoriska fakta* kan A.M. ha ingått i den angivna bataljonen, men konkreta bevis saknas. Efter återerövringen av Narvik deltog detta förband inte i några strider mot de längs järnvägen mot Sverige retirerande tyskarna. Intill dess att de allierade utrymde Narviksområdet låg frontlinjen här betydligt längre från riksgränsen än vad de gängse berättelserna bedömer. Uppgifterna om uppträdande med en integrerad fransk/polsk/norsk styrka i detta område och markstrider öster om angiven frontlinje motsägs av källorna.

Beaktande *militärlogiska aspekter* ter sig en skidförflyttning under aktuella terräng- och ljusförhållanden ytterst svår och riskfylld inom det begränsade område där tyskarna befann sig. Att därvid ensam, illa skadad och på en i ödemarken konstruerad kälke dra en sårad (och påstått ropande) person i nära ett dygn utan upptäckt, ter sig helt ogörligt! Det är dessutom synnerligen ologiskt att inte primärt söka vård hos egna resurser, d.v.s. i väster.

Medicinska aspekter/fakta falsifierar legenden på ett avgörande sätt. Såväl skadeplatsen, omständigheterna vid skadetillfället, skadorna som platsen för omhändertagandet vid gränsen varierar avsevärt i berättelserna. Underlag från diverse arkiv visar att inget är nämnt om den synnerligen spektakulära räddningsinsatsen i vare sig officiella dokument, den samtida pressen eller i berättelser av människor som tjänstgjorde i området. Inte heller finns bland noggrant förda sjukjournaler några uppgifter om att A.M. eller fransmannen skulle ha vårdats på angivna platser. En för trovärdigheten avgörande medicinsk uppgift är att vare sig ärr eller kvarvarande splitter konstaterades vid en magundersökning av A.M. i Örebro bara 1,5 år efter det påstådda skadetillfället!

Till övriga bedömningar hör att verifiering av utdelningen av medaljen Hederslegionen saknas i franska arkiv liksom den dokumentation som normalt medföljer denna. Den franske attaché som deltog vid A.M:s begravning har medgett, att han varken

Passerskollen må tillbakasendes politiet senast ved fristens utløp.

GRENNZONEN-GENEHMIGUNG
GRENNZONE OST
PASSERSEDDDEL
til GRENNSEONE ØST

Nr.: 4711

Polizeidirektor/Lensmann in
Politiemester/Lensmannen i Oslo og Aker, Oslo-avdelingen
Inhaber dieser Grenzzonen-Genehmigung,
Innehaveren av denne passerskollen,

Arne Skog, geb. am 3/5/13 i *Våler*
født den 3/5/13 i *Våler*

Beruf: *Renholdningsarbeider* Staatsangehörigkeit: *Norsk*
Yrke: *Renholdningsarbeider* Nasjonalitet: *Norsk*

Ständiger Wohnort: *Oslo* Strasse und Nr.: *Dasshålet 13*
Fast bopel: *Oslo* Gate og nr.: *Dasshålet 13*

här die Genehmigung, in die Grenzzone Ost ein zureiten und sich in
følgenden Polizei- bzw. Lensmannsbezirken aufzuhalten:
har tillatelse til å reise til Grenssonen Øst og oppholde seg i følgende
politi- eller lensmannsdistrikter:

Polizeibezirk: *Vingen* Lensmannsbezirk: *1*
Polistidstrikter: *Midtby* Lensmannsdistrikter: *1*

Gültig bis: *31-12-44*
Gyldig til: *31-12-44*

Ort: *Oslo*
Sted: *Oslo*
Datum: *1-1-1944*

Stempel:

Eigenhändige Unterschrift: *Arne Skog*
Egenhendig underskrift: *Arne Skog*

Unterschrift des Polizeidirektors bzw. Lensmanns
Politiemesterens eller lensmannens underskrift: *Bjarne Holth-Larsen*

Fabuleringskapacitet. Ett uppenbart efter kriget tillverkat falskt id-kort påvisar såväl den fantasi som praktiska fabuleringskapacitet, som då existerade i kretsen kring Allan Mann.

dessförinnan eller efteråt fick reda på orsaken till sin närvaro där. Trots att det rimligtvis borde vara relativt lätt att identifiera den franske officeren, har detta inte skett. Som kuriosas kan nämnas att ett foto, som anges vara taget i Töreboda på Svenska flaggans dag 6/6 1940 står i direkt strid mot legendens uppgifter om A.M.: s verksamhet då. Sammanfattningsvis talar alltför mycket emot att räddningsföretaget vid Narvik ägde rum, varvid resultatet av undersökningen i Örebro slutligt avgör legendens trovärdighet.

I brittisk tjänst och i Kompani Linge

Efter värden av skadorna från Norge ska A.M. ha rekryterats av brittiska SOE för kurirverksamhet mellan Sverige och Norge och för diverse specialuppdrag tillsammans med brittiska förband, t.ex. vid den s.k. Dieppe raiden 1942. Bl.a. fallskärmsutbildning inför dessa operationer ska ha skett i Storbritannien. Det figurerar även uppgifter om att A.M. varit inblandad i det berömda sabotaget mot tungvattenanläggningen i Rjukan 1943, samt även att under 1944 ha deltagit vid såväl invasionen i Normandie som luftlandsätningarna vid Arnheim. Han ska även ha genomgått soldatutbildning vid regementet I 3 i Örebro 1941/42 samt ha tillhört den norska militäravdelningen Kompani Linge.

Ingen dokumentation eller andra seriösa bevis på att A.M. varit i brittisk tjänst har hittats. Indicierna gällande Dieppe är extremt svaga och kopplingen till Rjukanoperationen har dementerats av en av huvudmännen. Inte heller fallskärmsutbildningen har kunnat verifieras.

Kompani Linge var en samlingsbeteckning på norska motståndsmän som opererade enskilt eller i mindre grupper. Inga bevis har hittats på att A.M. skulle ha varit medlem i kompaniet. Däremot var han sedermera medlem i kamratföreningen Lingeklubben, men på oklara grunder. Han genomgick soldatutbildning vid I 3, men frikallades efter sex månader 1942 p.g.a. frekventa magproblem/magsår, som han lidit av under många år.

Kurirverksamhet

A.M. ska under kriget ha utfört 52 kuriruppdrag, syftande till att bl.a. överföra dokument, materiel, vapen och personal mellan Sverige och Norge. Han ska därvid vid ett tillfälle ha gripits av svensk polis och under totalt sex veckor ha varit fängslad i Karlstad och på Långholmen. Dokumentation om allt detta saknas inklusive i såväl SÄPO:s som respektive fängelses arkiv.

Foton florerar som visar A.M. tillsammans med olika kurir-/motståndsggrupper. Fotomontage? (A.M. har t.ex. samma klädsel

på bilderna tagna vid olika tillfällen!) Vare sig anhöriga till två av kurirerna eller till dem som bodde i en av de centrala gränsgårdarna hörde A.M. nämnas i historierna från kriget. Exempel finns på falska passerkort att uppvisas vid gränsen. Vakterna där kunde tillhöra den norska fascistiska Hirden. Att på dessa kort ange ett norskt namn på A.M. – som knappast talade flytande norska – förefaller därför ytterst riskabelt. Ett annat presenterat passerkort anger titeln ”renhållningsarbetare”, adressen ”Dasshålet 13, Oslo” och har nummer 4711 (parfymmärke). Det är dessutom undertecknat av Bjarne Holth-Larsen i egenskap av påstådd polismästare! Kortet är uppenbart tillverkat på skämt, men efter kriget (bilden föreställer en äldre A.M.) och påvisande såväl den fantasi som praktiska fabuleringskapacitet, som existerade i kretsen kring honom. Inte heller påstådda tacknamn har satt några spår i arkiven. Trots avsaknaden av bevis kan det inte uteslutas att A.M. haft med kurirverksamheten att göra, men knappast då helt på beskrivet sätt.

Nordkalotten 1945 och efter kriget

Efter det att sovjetiska förband på hösten 1944 inlett en offensiv i norr och befriat Kirkenes från tyska trupper, inleddes en hemlig amerikanskledd transportflygverksamhet från den svenska flygbasen F 21/Kallax i Luleå. Verksamheten leddes av den norsk-amerikanske flygöversten Bernt Balchen. Syftet var bl.a. att falla förnödenheter till norska trupper och civilbefolkningen i Finnmark. A.M. påstås under våren 1945 ha deltagit vid dessa operationer samt ha fallits med fallskärm i samband med en norsk minolycka vid Karasjok. Återigen saknas bevis för påstådd verksamhet och enligt A.M.: s värnpliktskort är han inkallad till det svenska försvaret under samma tid. Det är även bevisat att han inte hoppade vid minolyckan. Dock kan han senare under 1945 ha tjänstgjort i marktjänst vid fallskärmsenheten i Kallax.

A.M. slutförde ingen värnpliktsutbildning och bedöms inte heller ha genomgått någon egentlig befälsutbildning, vare sig i Sverige eller i Norge. Han erhöll trots detta en officersgrad och fick ett yrkesliv som militär idrotts- och närstridsinstruktör. Inga arkivuppgifter om kopplingar till den topphemliga Stay Behind-rörelsen (för motståndarbete vid ev. okkupation) finns.

Avslutande reflektioner

– De som seriöst försökt att få fram sanningen om Allan Manns livshistoria har snart upptäckt svårigheterna med detta. Orsaken sägs främst vara huvudpersonens tystlåtenhet och ödmjuka sätt. Dock är det ju nästan helt uteslutande dennes berättelser som ligger till grund för legenderna, eftersom seriös verifiering och källforskning varit bristfällig.

– Nästan alla erhållna medaljer saknar dokument vittnande om tidpunkt och motiv för tilldelningen.

– Avsaknad av skriftlig verifiering av enstaka händelser kan vara rimlig, men i A.M.: s fall är ju denna anmärkningsvärt total! Uppgifter om att vissa relevanta arkiv förstörts eller städats bort saknar grund.

– Försök att i efterhand med desinformation bevisa/förstärka diverse bedrifter kan noteras.

– Flera motsägande tidsuppgifter förekommer.

Beträffande orsaken till och drivkraften bakom legenduppbbyggnaden samt hur den skapades bedömer jag att svaret står att finna i det omfattande umgänget mellan A.M. och de två norska motståndsmännen Knut Haukelid och Björn Holth-Larsen. Med dessa genomförde han trevliga och mytskapande föredragsturnéer alltsedan början av 1950-talet inför en kritiklös och lättimponerad omgivning. Båda norrmännen hade goda kontakter inom efterkrigstidens

Desinformation. Ett påstått nyupptäckt originaldokument (hälsning från överste Balchen) bevisande Allan Manns fallskrämschopp vid Karasjok 1945. Händelsen är dock osann och bilden är publicerad redan för många år sedan.

Norge och den senare hade långvariga och centrala befattningar inom Lingeklubben. Att kapacitet fanns att spexa och "krydda" verkligheten visar bl.a. det tidigare nämnda förfalskade passerkortet! Den psykologiska bakgrunden till fabulerande är väl känd inom forskningen. Paralleller hittas lätt med t.ex. Vietnamveteraner, men återfinns även på närmare håll.

Avslutningsvis kan konstateras att den gängse legenden om Allan Mann utgör en för sanningsbedömningen förrädisk blandning av fakta och fiktion. Denna är orsakad av bristande källstudier och tyvärr ibland ren desinformation. Jag – liksom säkert alla andra som träffade min rapports huvudperson – upplevde honom som mycket ödmjuk och sympatisk. Det känns därför angeläget att hans eftermäle vilar på fast grund och inte på skrönor. Jag vill också tro att han kom att leva sig in i myternas roll och inte medvetet vilseförde sin omgivning eller bröt mot medaljbestämmelser. Ur flera aspekter upplever jag mitt forskningsresultat som djupt tragiskt men det kan ändå utgöra ett bidrag i klargörandet av sanningen bakom legenden. Påhittade död är ju faktiskt ett hån mot dem som verkligen ställde upp mot ondskan utan att uppmärksammas.

Den fullständiga forskningsrapporten kan erhållas efter begäran.

Bo Sunnefeldt

F.d. jägar- och underrättelseofficer (överstelöjtnant) samt militärhistorisk skribent

www.vision127.se; bo.sun.vision@gmail.com

1. Märk väl: allt vi vet tyder förvisso på att Mann var en duglig militär och en god representant för efterkrigstidens svenska väpnade styrkor, men där tar det stopp. Mer än något annat visar uppkomsten av hans historia på behovet av källkritik. Om hjältedåd inte kan beläggas i källor för ett så välbelagt sekel som 1900-talet är det något som är fel. Information som blott kan visas ha återberättats men som inte kan styrkas, bör och skall granskas och ifrågasättas. (Dick Harrison i Svenska Dagbladet 22/10 2023).

Trollhättebördige professorn och ambassadören Bo Theutenberg har nu sammanfattat sina erfarenheter kring Palmemordet. Han tjänstgjorde i både UD och Försvaret 1966–1988 och samarbetade ofta med Olof Palme i synnerhet i nationella kriser. Hans bok omfattar 525 sidor. Om någon hade en god insyn i hela historien så är det Theutenberg som 10 dagar före mordet på statsministern den 28 februari 1986 blev bortmanövrerad av Utrikesdepartementets ledning från sin post som UD:s Folkkrätssakkunnige. Han skulle följt ha följt med Palme på den planerade resan till Moskva 7–11 april 1986, för att bl. a delta i gränsförhandlingarna med Sovjet om den s.k. Vita zonen öster om Gotland, men han ansågs av den UD-ledning som blev kvar efter Olof Palmes död för att vara en alltför hårdför förhandlare gentemot Sovjet. Den nya UD-ledningen ville ha en politiskt mer följsam förhandlare som kunde ingå i de kompromisser som förbereddes.

Boken ger inblickar i sammanhang som hittills varit okända i Palmeutredningarna. Men den är också en mycket skrämmande läsning.

Boken köps via länken www.theutenberg.org och kostar 495 kr.

Äldre Västgötalagen i ny utgåva

Pris för båda delarna endast 350:-. Beställes genom föreningen.

Emund – den sluge lagmannen från Skara

Det medeltida Skara

I bilagan till "Den äldre Västgötalagen", i "Vidhemsprästens anteckningar", finns bland mycket annat "Västergötlands lagmanslängd". Nitton lagmän räknas upp – från hednisk tid fram till ca 1250. De två första, Lumber från Vånga och Björn Kälke från Mellby, var hedningar. Eftersom stora delar av centrala Västergötland var kristnade på tidigt 900-tal, kan Lumber och Björn ha verkat redan på 800-talet. Uppgifterna om de tio första lagmännen är fåordiga. Utöver namn och hemvist nämns bara något betecknande karaktärsdrag eller en avgörande händelse. Det finns inga uppgifter om deras ämbetstid eller vilka kungar eller biskopar, som de var samtida med. De bekräftas heller inte av andra källor och längden är i denna del opålitlig. Det är först från och med den elfte lagmannen, Karle av Edsvära, verksam under 1100-talets första hälft, som vi får något utförligare uppgifter och bekräftelser från andra källor.

En för lagmanslängden okänd lagman presenteras av Snorre Sturlasson – lagmannen Emund från Skara, som var samtida med Olof Skötkonung och Ragnvald jarl. Berättelsen finns i *Sagan om Olof den helige* i Snorres Heimskringla (också kallad Norska kungasagor). Är det under sitt besök 1219 hos lagman Eskil i Long, som Snorre fick höra berättelsen om Emund? Den innehåller flera inslag, som snarare hör hemma i folksagens värld, än i Snorres normala historiska berättande. Jag får intrycket att Snorre har arbetat in en färdig historia i sin saga om Olav (den helige) Haraldsen som han skrev ned decenniet efter att han besökt Eskil. När berättelsen om Emund berättas igen nästan oförändrad i den ca 1390 tillkomna Flatöboken, har den brutits ut ur Olofssagan och är där en självständig tåt (kortsaga) punkt saknas

Så här karaktäriseras Emund av Snorre¹: "*Han var lagman i Väster-Götland och var en klok och värtalig man. Han var av god och stor släkt och var mycket rik. Han ansågs vara en falsk man och inte helt att lita på. Han blev den mäktigaste mannen i Väster-Götland, när jarlen (Ragnvald) farit bort*".

Berättelsen utspelas år 1019, då jarlen, Ragnvald Ulfsson, hade blivit fördriven från Skara efter att självrådligt ha slutit fred med Norge och ordnat så att Olav Haraldsen, den svenske kungens främste fiende, kunnat gifta sig med Astrid, sveakungens dotter. Västgötarna oroar sig för att Olof Skötkonung skall utsätta även dem för repressalier. Några menar att man skulle kunna skydda sig genom att stärka förbindelserna med Norge men andra att Olof Skötkonung är alltför mäktig. Man enas till slut, om att man som första alternativ skall sända förhandlare till Olof Skötkonung för att få fred med honom. Lagmannen Emund tar på sig uppdraget och reser med 30 mans följe först till Östergötland för att söka stöd och råd hos släktingar och vänner och gör sedan likadant i Svitjod.

Efter att kommit till Uppsala och vilat ut en natt får Emund framföra sitt ärende inför kungen och hans rådgivare. Han undviker då att lägga fram sitt ärende direkt, utan ställer kungen inför en hypotetisk situation. Emund låtsas, att han vill ha kung Olofs besked, om hur man skall döma i ett läge, där lagen är oklar. Kungen inser inte att det är hans aktuella tvist med västgötarna, som presenterats i förklädd form och dömer såsom Emund önskat. Efter domstolsförhandlingar festar kungen och märker inte att Emund ger sig iväg. När Olof morgonen därpå har sovit ruset av sig, börjar han fundera över vad han lovat Emund, och hör efter med sina rådgivare. Han är argsint och rådgivarna drar sig i det längsta för att berätta hur han blivit manipulerad.

Motståndet mot Olof är stort även bland svearna för att han inte hållit sin överenskommelse med Olav Haraldsen och uppror hotar. Rådgivarna planerar att störta honom från tronen. Emund visar en meritokratisk inställning och vill att den bäst lämpade skall utses till kung, men svearna håller fast vid, att makten skall stanna inom den gamla ätten. En av hövdingarna avfärdar Emund med repliken "*Våra fäder behövde inte ta råd av västgötarna om styret av landet. Vi skall inte dra skam över vår släkt genom att låta Emund ge oss några råd*". Svearna väljer Olofs son Jakob till kung och ger honom namnet Anund. Han är då tio till tolv år gammal. Emund når sitt primära mål att få fred med Norge men han är inte nöjd med kungavalet och hoppas att makten skall gå över till släkter "*som kommer att leda till bättre lycka*". Därmed är Emund ute ur historien.

Olof måste fara till Kungahälla för att möta sin påtvingade svärson och där gör de upp om fred. Det står: "*Sveakungen Olav var då på vänligt humör och talade vänskapligt*". Detta är helt olikt honom – han verkar personlighetsförändrad. I den norska översättningen av Flatöboken var han "*god å snakke med och följelig*". Detta är den sista bilden av Olof Skötkonung. I Kungahälla 1019 tonar han bort – kanske trött och sjuklig. 1022 dör han – antagligen i Västergötland eftersom han var fördriven från Svitjod. Kanske höll man ögonen på honom eftersom hans dödsår har antecknats i isländska annaler. Vid denna tid begravs de kristna i Västergötland vid eller i sina kyrkor. De danska kungarna har redan sin gravkyrka i Roskilde. Har inte Olof och hans ätt valt en egen gravkyrka liksom Stenkilsätten senare gjorde i Vreta och Sverkersätten i Alvastra. Var han dog och begravdes vet man dock inte – kanske i Husaby, där han skall ha haft egendomar, kanske i Skara, där biskop Torgaut säkert gärna skulle velat ha en kungagrav i sin kyrka eller möjligen i Sigtuna, som varit en fast punkt för hans ätt sedan drygt 40 år.

När lagmanslängden skrevs, hade det gått några decennier, efter att lagman Eskil och Snorre Sturlasson hade tillfälle att prata om Emund. Han borde då varit ihågkommen i Västergötlands lärda kretsar. Snorre är inte känd för att hitta på personer men han är dock den ende, som har något att berätta om denne lagman från Skara. Så det är lika osäkert med Emund som med de andra tidiga lagmännen. Han verifieras inte av någon annan källa och berättelsens syfte och tillkomst förblir oklar.

Referenser:

- Beckman, Nathanael. (1912). *Ur vår äldsta bok*.
Lindquist, Ivar. (1941). *Västgötalagens litterära bilagor*.
Sturlasson Snorre. *Nordiska kungasagor*. (Översättning från isländska av Karl G Johansson, 1991).
Theutenberg, Bo J. (2004) *Västergötlands lagmän – Algotssöner och Folkungar*. (I Biskopen och törntaggen)
Wretemark, Maria. (2014). *Från järnålder till medeltid -spår av ett religionsmöte för 1000 år sedan* (I Skara stift 1000 år)

1. Detta och övriga citat är hämtade ur K.G. Johanssons översättning från isländska.

Alla tiders Skaraborg

ALLA TIDERS SKARABORG

EN ANTOLOGI FRÅN SKARABORGS AKADEMI

Skaraborgs Akademi fyller i år 25 år. Vår jubileumsskrift spänner över många sekler i Skaraborgs historia med för oss skaraborgare välkända internationella utblickar som genom sina författare får en tydlig koppling till det län vi är stolta över.

Bilden av den ursprungliga initiativtagaren, konstnären Lenny Clarhäll, tecknas av Lars Bäckström och kan ses som Akademiens tack till sin upphovsman. En av giganterna i 1600-talets Sverige, politiskt och kulturellt, greven Magnus Gabriel De la Gardie, ägde stora egendomar också i vår landsdel. Om honom som jordägare skriver Carl Henrik Ohlsson. Redan under tidig medeltid var de svenska kontakterna österut livaktiga. En av Olof Skötkonungs döttrar, Ingegerd, blev storfurstinna i Kiev och kanske även helgon. Henne och hennes syster porträtterar Sören Holmberg. Anja Praesto stannar inför Magnus Ladulås gemål, Helvig. Hon, Sveriges första krönte drottning, var minst femton år yngre än sin make men överlevde honom med trettiofyra år. Tala om starka kvinnor!

Av Sveriges kanske bäst bevarade vardagshus från medeltiden, Borgatorp, som ligger på slutningen av Plantaberget, ger oss Barbro Lennéer Axelson en livfull bild. Hon har som ägare sedan 2003 varsamt renoverat denna unika byggnad. Den fantastiska historien om hur familjen Fleetwood från Lancashire hamnade i Sverige ger oss Per Bergström del av i en fascinerande artikel. Skaraborgs yngsta stad står i fokus för två tidaholmsbors artiklar. Madelene Sandström berättar initierat och ingående om dess tillkomst och utveckling. Mårtensson stannar vid några händelser i staden som etsat sig fast i hans minne. Efter det att man har läst om dem kommer man själv inte över den tragik som författaren så medryckande levandegör. Ett i högsta grad lika aktuellt som kontroversiellt ämne, koranbränningarna, är föremål för betraktelse av en eminent kännare av den muslimska världen, Bengt Knutsson. Det är en svår problematik i valet mellan yttrandefrihet och respekt för det heliga. Knutsson bidrar också med en skildring av Säpoagenten i Lund. Åsa Brandt berättar hur hon

anpassade sin barndoms västgötska till mera mondäna tungomål men ändå behållit förmågan att uttrycka sig på ädel lurstadialekt och blixtnabbt övergå till tungrots-r, någonting som flera av oss skaraborgare väl känner. Redaktören anknuter till Sören Holmbergs artikel och ser på situationen i dagens Ukraina som trasas sönder av kriget. I det sista avsnittet i boken berättar han sedan om Akademiens historia.

Boken *Skaraborg spelar roll*, som kostar 250 kronor, kan beställas från Karl-Erik Tysk, Sandbackagatan 3, 812 40 Kungsgården, an-
tingen på telefon 070-213 244 eller epost: karlerik.tysk@gmail.com

Karl-Erik Tysk

Torp och torparfamiljer

år 1810 – 1940-talet

hörande till

Onsjö säteri och fideikommiss

år 1770 – 1975

Bostadshuset för familjen Jakobsson

Bostadshuset för familjen Haij

med historisk bakgrund om Onsjö säteri och
dess strategiska läge vid Göta älv och Karls grav

Utgiven av
Vänersborgs Släktforsare

En ny bok har presenterats om säteriet Onsjö med dess under-
lydande torp.

Nu är det inte Onsjö i Larv som avses, utan Onsjö vid Vänersborg som det handlar om. Gården ägdes av familjen Haij i sex generationer från 1770-talet. Gården köptes år 1975 av kommunen, och är nu bl a golfbana. 1982 brann huvudbyggnaden ner. Där förr säteriets huvudbyggnad låg, ligger nu golfbanans restaurang.

Det hela startade med att man i Vassända-Naglums hembygdsförening år 2015 inledde ett inventeringsarbete rörande torp och torparfamiljer under Onsjö. Inventeringen omfattade alla familjer under tidsperioden 1810-1940. I arbetet har man haft husförhörslängder och församlingsböcker, men även tagit del av Vänersborgs museums arkiv. Man har även hittat omfattande bandinspelningar med berättelser om torparlivet vid Onsjö.

Resultatet har blivit en bok. Bakom utgivningen står Vänersborgs släktforsare. Det är ett omfattande arbete man utfört, och förhoppningsvis är det många med rötter i torparlivet i Onsjö som kommer att förvärva boken för att få veta mera om sina förfäders liv på gården.

Boken är tryckt i Vänersborg.

Sven-Olof Ask

Nycterhetsaposteln, landsmålaren och folklivsupptecknaren Thomas Larsson (1860 - 1938) från Väsås

NGTO:s vapen

Ur Skaraborgs Läns Annonsblad 16/7 1886 klippes en notis, inte enbart av *västgötskt* lokal- och nykterhetshistoriskt intresse:

En lång missionsresa. Thomas Larsson, vår välkände nykterhetstalare, anlände i måndags till sin hembygd, Väsås, från sin resa genom Norrland. Särskildt i Ångermanland har hr L. hållit c:a trettio föredrag och har han allestädes blifvit emottagen med glädje och vänlighet ej minst av prestmännen och arbetsgifvarne å de platser, der han har uppträdt. Också hafva kyrkorna varit upplåtna i och för föredragen. Under denna sin angenäma färd har hr L. blifvit i tillfälle att beundra Ångermanlands storslagna natur, studera dess folk och seder samt äfven lära känna Lappfolkets egendomliga lefnadsvanor. Hr L. sträckte nemligen sin färd så långt opp mot höga Norden, att han besökte sjelfva Åsele Lappmark. I en närgränsande församling stiftade hr L. en godtemplarloge, som han gaf namnet "Höga Nord". Hemfärden gick öfver Sollefteå, ett af Nordens starkaste g[od]-t[emplar]-nåsten, Härnösand, Sundsvall, Gefle, Upsala, Stockholm och Motala. Å alla dessa platser uppträdde äfven hr L. och särskildt betecknande torde hans uppträdande i Härnösand vara, enär biskop Landgren der upplät domkyrkan, som under hr L:s föredrag nära nog var till trängsel uppfylld.¹

Det kan icke förnekas, att denna hr L:s mödosamma färd tillskyndat nykterhetssaken i Norden mången seger till förmån för land och folk.

Hr L. anträder vid slutet af denna månad efter en väl behöflig hvila i hemmet en färd genom Bohuslän, enär ett af hans högsta nöjen lär vara att vistas bland fiskarena ute vid den härliga Vestkusten.

Få nutida Väsås-bor torde ha hört talas om denne Larsson, som var född 2/5 1860 och döpt *Lars Thomas* i den äldsta av de två gårdarna Månstorp öster om Väsås kyrka och centrum. Han nämns inte ens i den med sina 291 foliosidor imponerande sockenmonografen "Väsås förr och nu" tryckt 2012. Tack var den kan vi dock lista ut att föräldrarna hette Lars August Larsson (1823 - 1891) och Maja Lisa Johansdotter (1825 - 1900), vars årtal plockas ur kyrkoarkivet via ArkivDigital.

Organist och folkskollärare ("kantör") i Väsås fram till 1877 var den i Stockerhult i Götlunda födde Johan *Hultstrand* (1827 - 1912).

Det är frestande tro, att det var denne som fann att av Larssons söner i Månstorp var Thomas den med bästa läshuvud, och som därför låg bakom att denne skickades till Skara läroverk 1874. Där hade Hultstrands son Johan Emil börjat ett par år tidigare.² Men efter bara något år fortsatte Thomas sina studier i Skövde, för att "över tid" (ett invasivt svengelskt översättningslån) ta studenten på latinlinjen i Jönköping 1883.³ Det kan kanske få Skara-bor att minnas guiden och majoren Uno Bohman (1942 - 2014), som vad hans kåseri än handlade om, alltid lyckades pressa in: "Det var finare att köra i studenten i Skara än ta den i Skövde."

IVäsås husförhörlängd 20/2 1885 gör pastor loci en anteckning om att han försett studenten Lars Thomas Larsson med "Bet[yg]t[i]ll Univ[ersitetet] i Upsala". Då har denne redan verkat minst ett år för nykterhet i hembygden. I den s k hickmanska IOGT-grenens veckotidning "Reform" läses nämligen 28/2 1884 att han startat logen nr 703 Folket i Väsås. Första söndagen i april höll han vid Korsberga folkskola ett kraftigt och formfulländat föredrag mot dryckenskap. Vidare var han en av de aktiva deltagarna i ett veritabelt nykterhetsbröllop i logen Guldkroken i Hjo med kyrkoherden Anders Niklas Sandsjö (1821 - 1888) som förrättare av vigseln. Men Larsson hade sedan till kaffet konkurrens av Johan Engbäck (1863 - 1902?), en "mormonpredikant" som tävlade med honom om att framföra humoristiska "poemer". I december summerade Reform Larssons nykterhetsarbete i Skaraborg de senaste två åren. Han hade hållit femtio föredrag och bidragit till att ett svårbedömt antal nya loger bildats.⁴

Det tycks dock ha dröjt, innan Thomas Larsson började krydda sina eldande nykterhetsföredrag med lustiga historier på rustik dialekt. Ty "*Ingen är profet i sitt fädernesland*" enligt Matteus 13:57 och Pelle Holm.⁵ Dessutom kom han väl först i Upsala i kontakt med det s k landsmåleriet. Kanske drog han sig något för att skämta om idoga grannar, så länge han propagerade för avhållsamhet i Kåkind och omgivande härader.

Framför allt p g a sitt patronymikon är vår agitator emellertid mycket svår att vaska fram bland alla otaliga larssöner i Kungliga bibliotekets digitaliserade dagstidningar, den viktigaste källan till hans nykterhetspropagerande under drygt femton år. Vi kan dock börja med att citera hur han omtalas 1885 i en lokaltidning, Skaraborgs Läns Annonsblad:

SS Örn

"**Den ifrige nykterhetspredikanten**, studenten ... från Västergötland" i juli då han hållit flera föredrag i sydvästra Närke, t o m i Snavlunda kyrka. Vidare såsom "chefen för Skaraborgs G. T. studenten Th. Larsson" i augusti vid Hjo-logen Guldkrokens ros treårsjubileum med besök av östgötar på ångaren Örn. Sist som "den unge dock redan så populära nykterhetstalaren",

när man i september skulle fira ”**Nyktterhetssakens hundra-årsjubileum**” å Skövde elementarläroverk.⁶

Därefter redovisas en liten del av vad som efter idogt sökande kan påträffas om honom i några andra, vanliga tidningar under år 1886:

”Nyktterhetstalaren Thomas Larsson, känd äfwen af godtemplarne i Hudiksvall”, skall under juni resa runt i Ångermanland men också till andra städer, köpingar och större sågverk i Norrland (Jfr inledningen!). Vidare kommer man i Göteborg 17–20 september att kunna lyssna på föredrag ”af den berömde nyktterhetstalaren, studeranden **Thomas Larsson**” från Upsala vid åtta tillfällen. Han är också efterskriven till en större nyktterhetsfest 21 november ”i Elfkarleö ... gemensamt anordnad af der varande blåbandister och godtemplare”.⁷

Men redan nästa år går det att få belägg för att Larsson vinner proselyter inte bara genom att *predika* mot öl och brännvin. Ett utmärkt exempel är i en lång läsvärd artikel om en nöjesresa med tåg från Skövde till Jönköping t o r sista söndagen i juli, då på middagen ”den kände nyktterhetstalaren, studenten Thomas Larsson från Versås, höll föredrag om absolutism och striden mellan denna och det s. k. måttliga bruket af spirituosa”. Senare framträdde han med ”ett nytt föredrag, som dock var i den mera glada stilen, samt berättade historier på flera bygdemål, hvilka framkallade skallande munterhet”.⁸

Porträtt av Emelie Rathou

Från Jönköping 1887 hoppar vi till norra ändan av landets andra innanhav, till Askersund och logen Svan en söndag i augusti 1892. Här bjuds vi nämligen på en lustresa med ångaren Örn. Men vår man från Vårsås, ”den kände nyktterhetstalaren och folkflisksildraren”, är inte ensam ombord som lockbete. Den f d folkskollärarinnan, radikala redaktören m m ”Fröken Emelie Rathou” (1862 – 1948) vågar sig också ut på vågorna för att hålla föredrag i Motala: ”Härefter förekom omväxlande musik af musikkåren samt humoristiska föredrag och landsmål, allt på ett ytterst roligt och skrattretande sätt föredraget af kand. Larsson.”⁹

Sedan beger vi oss till Sundsvall i maj 1895, till godtemplar-

lokalen på Köpmangatan. Ty där förekom aftenunderhållning av logen Strid och Frids syförening, varunder kandidat Larsson besteg talarstolen, inte bara för ett anförande i nyktterhetsfrågan, utan också för ”några landsmålshistorier på västgötamål, och lämnade dessa i naturtrohet och sanning intet öfrigt att önska, och publiken höll på att k[i]kna af skratt.”¹⁰

Under slutet av 1880-talet ersattes Reform av ”Reformatorn” som de svenska godtemplarnas tryckta talrör varje vecka. I den kan man lätt följa Thomas Larsson som nyktterhetsagitator med koncentration på de gånger han även avslöjar sig som landsmålare.

Det första exemplet från hösten 1888 i Gysinge vid Dalälven är emellertid något svårtolkat eller –smält. Ty efter föredraget visade han ”sin kända förmåga att koka soppa på en spik”.

Vintern 1891 besökte han Korsnäs vid Falun, ”hvarvid förekom nyktterhetsföredrag af br. Larsson, sång, musik, deklamation, föredragande af landsmålshistorier m. m.”

Från Sköllersta i Närke rapporteras i augusti 1891, att broder Thomas Larsson från Västergötland höll ett förtjänstfullt föredrag ”samt berättade på ett mycket lyckadt sätt historier på landsmål, hvaraf stor munterhet uppkom”.

Vänersborg september 1893 propagerar Larsson som vanligt för nyktterhet, men föredrog också ”en mängd högst mästertligt framsagda bygdehistorier på genuint västgötamål”.

Logen LidköpingsVäl anordnade ett julgransröste kring nyåret 1894 för 300 personer, då ”Kand. Thomas Larsson höll festtalet”, och ”underhöll sedan med flera roliga landsmålshistorier”.

I slutet av november 1895 hade godtemplarna i Karlskrona besök av ”fil. Kand. Thomas Larsson från Upsala”, som bl a ”framkallade ... stor munterhet genom en saga ’Lärdom är bra, men lagom är bäst’, framställd på västgötamål och de festbesökande torde sent glömma densamma”. Han återgav då en folksaga bl a känd från Närke.¹¹

Redan av det inledande långa citatet från 1886 kan man ana, att Thomas Larsson var anställd som resetalare för IOGT, och i varje fall fick sitt uppehålle tack vare denna organisation. Det framgår klart av notiser om hans resrutter som senare skissades i Reformatorn, t ex i dess september- och oktobernummer 1895 i Härjedalen, där han skulle besöka 31 orter. Kretsfröreståndaren, värmlänningen Johan Gustaf Lundqvist (1851 – 1925) i Ytterhogdal, avslutade resruttsförslaget: ”Logerna bekosta logis och vivre åt talaren samt skjuts till nästa plats där föredrag hålles.” Och vet man att järnvägen Svea – Hede inte öppnades förrän på 1920-talet, anar man att Larssons resor i landskapet inte var några sinekurer. Men redan i november 1895 var han alltså nere i Blekinge och omvände bl a törstiga stenhuggare i ”Tukavik”, tyckfel för Pukavik i Ysane sn.¹²

Det sista som står om den helnyktre vårsåsaren i Reformatorn kan vara från Jönköping 11/7 1901. Som logen Heimdals två första medlemmar vid dess tjugoförårsjubileum nämns målarmästaren Gustaf Bernhard Brogren (1845 – 1921) och ”kandidaten Tomas Larsson – den senare åtminstone känd för hela landets godtemplare som gärna hörd talare, fastän han nu hvilar på sina lagrar.”¹³

Det förefaller alltså som om vår Larsson vid förra sekelskiftet hade tröttnat på att som nyktterhetspredikant flacka runt i vårt långsträckta land. Han hade med titeln ”Folkaltare” gift sig 1897 i byn Grimnäs i jämtska Revsund med ”storsan” Ida Helena Olsson (1874 – 1934). Hon födde honom en son Tomas Olof Pontus Ragnar Larsson (1899 – 1956) i sitt föräldrahem, medan maken räddade själar från spritdjävulen med Östersund som ”hemmahamn”. Sonen blev med tiden tandläkare och avled i Norrköping.

Till Stockholm flyttade Thomas Larsson med familjen omkring 1902 och fick enligt en sekundärkälla anställning som försäkringsagent. Hans studier i Uppsala hade avbrutits flera gånger p g a nyktterhetsarbetet och lär inte ha utmynnats i någon examen, även om ingen ”Lundqvist” i tryck förtecknat västgötar inskrivna vid universitetet efter 1830. Inte heller framgår det av någon lätt åtkomlig ”Stockholmskälla” till vilket försäkringsbolag Larsson eventuellt var knuten under tre decennier i huvudstaden. I det s k

Rotemansarkivet förekommer han enbart som ”agent”.

Någon gång i början av 1930-talet förefaller Larsson ha flyttat hem till Vårsås, till släktingar i födelsegården Månstorp. Där ägnade han de sista åren av sitt liv åt dialekt- och folklivsuppteckningar, som han skickade till dåvarande Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (= ”ULMA”). Från dess efterföljare Institutet för språk och folkminnen (= ”Isof”) kan man få en specifikation över vad han åstadkom. Den är imponerande, trots att han inte tycks ha gjort några uppteckningar i Vårsås utan bara i socknar söder om sin födelseförsamling.

Sonen annonserade om faderns död i Svenska Dagbladet:

”Min käre Far **Lars Thomas Larsson** född 1/5 1860 avled stilla i dag i sin kära hembygd i Vårsås. Sörjd och saknad av mig, släkt och gamla vänner. Stockholm den 20 dec. 1938.

RAGNAR LARSSON”

1. Godtemplarna i Härnösand tackade biskopen Lars Landgren (1810 – 1888) med en särskilt utvald delegation om tolv personer som uppvaktade honom (Vesternorrlands Allehanda 30/6 1886).
2. Johan Emil Hultstrand (1856 – 1906) blev en föregångsman inom svensk konservindustri (Svensk kemisk tidskrift 18, 1906, s 193).
3. Celandier, T. Jönköpings studenter jämte rektorer åren 1864 – 1920, Jönköping 1921 s 128. Larsson står där något oegentligt som ”resepredikant”, vilket är förstäligt alldenstund han hörde till dem som ”trots upprepade påminnelser uraktlåtit att om sig inlämna uppgifter”.
4. De lyckliga tu var målaren Anders Robert Hagström (1862 – 1927) och Beda Vilhelmina Falk (Hjo Veckotidning 14/6 1884 & Nerikestidningen 13/8 1902, samt Reform 26/6 & 4/12 1884). Larsson nämns dock inte i ”Femtio år”, en historik över Logen Guldkrokens Ros, Hjo 1932, av Linus Lundgren (ca 1888 – 1978).
5. Holm, P. Bevingade ord ..., 3 uppl Sthlm 1949 s 250.
6. SLA 17/7, 21/8 & 11/9 1885. Nykterister har ofta haft lätt att (finna något att) fira. Vad man skulle celebrera hösten 1885 är oklart, ty ”vi måste erkänna, att vår kunskap derom är mycket ofullständig” (Reform 18/9 1885).
7. Helsinglands Weckoblad 3/6, Förposten 18/9 & Gefleposten 20/11 1886.
8. Sköfde Tidning 3/8 1887. Extratåget hade avgått kl 6 på morgonen och återkom till Skövde vid midnatt.
9. Askersunds Veckoblad 13 & 27/8 1892, Libris, samt SBL 29:708.
10. Västernorrland 16/5 1895. Där sägs ock att Larsson 1894/95 värvat 1000 medlemmar till Orden i Jämtland.
11. Reformatorn 4/10 1888, 29/1 & 20/8 1891, 28/9 1893, 11/1 1894 & 5/12 1895 samt SAOB.
12. Reformatorn 5/9, 17/10 & 28/11 1895 samt Järnvägsdata 1999 s 60.
13. I samma nummer av Reformatorn råkar en ”disponent E. Rääf” nämnas som nykterhetssakens främste märkesman i Jönköpings län, naturligtvis felstavad.

Appendix

Som smakprov på Thomas Larssons dialekt- och folklivsuppteckningar väljer författaren två skrönor från ”Dimme socken”, avskrivna en kopia från ”Isof, Acc. nr 3769, T. Larsson, VGL”.

Ett husförhör. En bygdehistoria från Dimbo socken.

De höllo ett husförhör en gång på ett ställe. Efter gammal vana förr i tiden skulle de kasta det de hade för händer och gå man ur huse i roten vid sådana tillfällen. De hade varit måna om det vid detta tillfället också litet varstans i grannstugorna att ha sig (d.v.s. besöka husförhöret), men i en utav gårdarna i byn blev det ej av att de gingo (utan det sjönk i ”sät”), och såväl bonden själv som hans hustru och dotter stannade hemma, men för att de ej skulle bli till en riktig ”nernäsa” och ”utskämma”, lurade de pojken (d.v.s. sonen) att gå dit. När man skickar en sugga till Rom, kommer det en sugga tillbaka, pläga de säga. Vid ett husförhör där ville det till att kunna läsa som en präst, men pojken

han var skam till sägandes en riktig ”biskop”, när det var frågan om abc-boken, och lillkatkesen den hade han varken i huvudet eller på sina fem fingrar, men han var så mycket mer ”katier” (d.v.s. begiven) på det som dåligt var. Prästen den stulo de inte ut ögonen på ändå. Pojken hade nätt och jämnt hunnit sätta sig, förrän han dök på honom och frågade: ”Var har du far din?” ”Han är borta och letar efter det, han ej vill ha tag i”, svarade pojken. Det blev ett skratt därinne, så att taket höll på att lyfta sig. Prästen blev generad, men han låtsade, som om det regnade och sade: ”Du är tysk i näsan, tror jag, men medan du roar dig och ”släcker förvet”, kan du tala om, var du har mor din.” ”Hon bakar uppätet bröd”, sade pojken och skrattade. Nu kunde prästen ej hålla sig längre. Han blev riktigt blå i ansiktet utav ilsk. ”Du talar, så att du riktigt kunde reta gallsten på en, men du kan vara skäligt ”jöpen” (d.v.s. okynnig), förrästen var har du syster din?” ”Hon gråter över det hon hade roligt i fjol”, svarade pojken och skrattade ändå värre. Då blev prästen arg som en bälgeting, och han höll på att ta honom i kaluften och kasta boken i ”flesen”¹⁾ på honom. ”Skall du störa andakten och ge ”klökord”²⁾ och ljuga till på köpet”, röt han, så att det rungade efter det. ”Jag ljuger ej ett sant ord”, sade pojken, ”utan säger som det är, och inte rår jag för, att en präst ej begriper, det vanligt folk förstår. Far min han är ute och ser efter, om det finns några stora hål på gårdesgårdarna, och sådana är han inte vidare glad att hitta. Mor min hon bakar bröd, som hon skall betala igen det brödet med, vi lånade och åto upp, och syster min hon sitter hemma med barnet, hon fick för en tid sedan och gråter, för det hon gjorde i fjol.

Sagesman: Herman Moberg, Dimbo, född i samma socken år 1857.

Tidaholm den 28 jan. 1932.

Thomas Larsson.

1. = ansiktet, plytet (nedsättande). Bl a känt från Västergötland: Broddetorp och Åsle socknar (Isof).

2. = kläckord; skällsord. Det enkla kläck = fläck; fel, vanheder (SAOB). Uttalsvarianten klökord känd från Händene, Ryda och Synnerby socknar (Isof).

När skam och en person slogo vad.

En bygdehistoria från Dimbo socken.

Skam och en person slogo vad en gång om vem som var kvickast i käften av dem och snabbast kunde säga namnen på tre olika slags trä. ”Skråån”, som alltid vill hålla sig framme, han började och tog ett djupt andetag och skrek till: ”Tall, töre och torrvedsstock!” och det var inte långt ifrån, att käken hade gått ur led på honom. Den andre han lirkade litet med munnen och sade: ”Ek pil(e) veke”, så snabbt, att ”skråån” hann ej till att blinka. ”Nu förlorade du ändå och fick släcka (din) förvetenhet!” skrek han till hornper. ”Tall, töre och torrvedsstock det bruka de merendels räkna till ett och samma träds slag här på jorden.” Då blev skam, som om de hade hållt en spann kallt vatten över honom, och han stack svansen emellan benen och lagade sig av med detsamma.

Sagesman: Herman Moberg, Dimbo, född å samma ställe år 1857.

Tidaholm den 28 jan. 1932.

Thomas Larsson.

Stenarbetaren Herman Moberg var mycket riktigt född 1857 i Dimbo. Där avled han också 1947 i Vernersliden, sannolikt uppkallad efter fadern Verner Moberg. I sin opaginerade bok ”Min hemsocken” återger T(h)ure Verner Herbert Andersson Scherman (1895 – 1975) flera berättelser efter Herman Moberg.

Förf tackar Anna Renholm, Isof Uppsala, för bl a uppgifter om Thomas Larsson som upptecknare.

Pelle Räf

Medeltidsbrev på Krapperup

Som bekant är Krapperup ett gods i nordvästra Skåne, nära Höganäs, med en bedårande utsikt över Öresund mot Danmark.

Huvudbyggnaden på Krapperup är från mitten av 1800-talet, men godset har anor från början av 1300-talet. Byggnaden är uppförd i tegel och de båda flygelbyggnaderna är sammanbyggda med huvudbyggnaden. Det hela är omgivet av en rektangulär vallgrav.

På husets baksida har fasaden infällda vita stjärnor, som vill påminna om att Krapperup alltsedan 1841 har innehåfts av ätten Gyllenstierna af Lundholm. Sedan 1967 administreras godset av Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen. Observeras bör dock att ätten Gyllenstierna redan före 1800-talet innehade Krapperup under en kort tid, åren 1694–1702 (Kristoffer Gyllenstierna).

På godset förvaras ett arkiv, som bland annat innehåller inte mindre än 105 medeltida pergaments- och pappersbrev. En vinterdag 2020 (alldeles i början av pandemin) ringde den dåvarande kulturintendenten på Krapperup, Ritva Herjulfsson, och erbjöd mig att ge ut breven i tryck. Jag åtog mig uppdraget och är nu (i november 2023) i slutspurt med att ge ut alla breven i tryck ord för ord med översättningar till våra dagars svenska och med ett fylligt person- och ortregister.

Det är någonting märkligt med Krapperups medeltidsbrev: inte i ett enda av dem omtalas Krapperup. Detta måste betyda att breven tidigare har funnits på någon annan gård.

Brevsamlingen består egentligen av två delar: a) *Huvudsamlingen* med 86 brev och *Ekhultssamlingen* med 17 brev. Två brev har avlägsnats ur samlingen, båda troligen på 1800-talet. Ett av dem finns nu bland pappersbrev i original på Riksarkivet. Det andra brevet är förkommet.

Huvudsamlingen: Av de 86 breven i Huvudsamlingen har 61 brev någon anknytning till kung Karl Knutsson (Bonde) på Fågelvik (i Tryserums socken, Norra Tjusts härad, Småland) och hans ätt. Detta gör det troligt att brevsamlingen tidigare har funnits på Fågelvik. I vilket sammanhang har den då förts över till Krapperup?

Ett sådant tillfälle skulle möjligen ha kunnat inträffa, när Karl Knutssons yngre dotter Magdalena Karlsdotter avled 1495. Hon hade varit gift med riddaren Ivar Axelsson (Tott), avliden 1487. Dennes syster Ellen Axelsdotter (avliden redan 1421) var nämligen gift med Krapperups dåvarande ägare Oluf Stigsen Krognos (namnet betyder 'kroknäsa'), nämnd 1419–1426. Via Ellen skulle breven ha kunnat komma till Krapperup.

Men teorin håller inte. Brevsamlingen innehåller nämligen Fågelviks-brev från tiden långt efter Magdalena Karlsdotters död 1495. Brevens överförande till Krapperup måste ha ägt rum senare. Troligen gick breven i stället i arv till Karl Knutssons äldre dotter

Kristina Karlsdotter, gift med Erik Eriksson d. ä. (Gyllenstierna). Kristina och Erik hade sonen Erik Eriksson d. y. Den senare hade bland annat sonen Karl Eriksson d. ä. (avliden 1541). Från honom kan breven sedan i rakt nedstigande led via Erik Karlsson d. ä. (avliden 1586), Karl Eriksson d. y. (1575–1621) och Erik Karlsson d. y. (1602–1657 och som för övrigt blev stamfader för den friherrliga ätten Gyllenstierna av Ulaborg nr 18) ha övergått till den senares son Kristoffer Gyllenstierna (1639–1705), vilken under en kort tid, 1694–1702, innehade Krapperup.

Med *Ekhultssamlingen* förhåller det sig annorlunda. Godset Ekhult i Björsäters socken, Bankekinds härad, Östergötland innehades i slutet av 1400-talet av riksrådet Johan (Stensson) Bese och efter hans död 1505 av systersonen Nils (Nilsson) Bese, nämns 1492–1514, som hade varit hövitsman på Västerås slott 1504 och blev fogde på Stockholms slott 1506. Johan nämns i ett och Nils i sex av Ekhultsbreven.

Det yngsta av Ekhultsbreven är daterat 1540 augusti 3. Någon gång därefter torde samlingen ha avrundats.

Nils Beses dotter Anna Nilsdotter gifte sig 1539 med Påvel Abrahamsson (Gyllenstierna), som nämns tidigast 1536 och avled senast 1544. Troligen ärvdes samlingen av hans syster Görvel Abrahamsdotter (Gyllenstierna), som levde fram till år 1577. Eftersom hennes bror och kusiner då var döda, torde brevsamlingen ha gått i arv till kusinbarnet Nils Göransson (Gyllenstierna), nämnd 1542–1601, och sedan i rakt nedstigande led via Nils Nilsson (1585–1622), Johan Nilsson (1617–1690), Axel Erik Johansson (1678–1751), Nils Axelsson (1710–1791) till den senares son Karl Kristoffer (1748–1811). Karl Kristoffer var gift med Eleonora Antoinetta Florentina von Kocken (1768–1841), som på den tiden ägde Krapperup. Deras son Nils Kristoffer Gyllenstierna (1789–1865) tog över godset efter moderns död 1841.

Möjligen har Ekhultssamlingen vandrat denna väg till Krapperup.

Västergötland och Krapperupsbrev: Västergötland har en stor plats i brevsamlingen på Krapperup. Det är inte bara västgötska härader och socknar som nämns där. I samlingen nämns 100 västgötska gårdar och byar vid namn. Särskilt intressant är att vi får veta vem som har ägt en viss gård eller by samt att egendomen vid en viss tidpunkt har köpts eller ärvts av en viss namngiven person. Krapperups-breven är ett i många avseenden unikt och länge förbisett material, som ger utökad kännedom om Västergötlands äldre historia.

Per-Axel Wiktorsson

Den första svenska limericken

En limerick är en komisk femradig vers med tre takter i första, andra och femte raden och två takter i rad tre och fyra. De tre långa raderna ska ha samma rim, liksom de två korta. Anapest är den karaktärsgivande versfoten. Versen har föregångare som ett poetiskt sällskapsnöje i England under 1700-talet. Namnet anses härröra från en period när ett värdshus i staden Limerick på Irland var ett berömt tillhåll för dessa glada poeter. Vid mitten av 1800-talet renodlades de nonsensartade dragen i komiken främst genom Edward Lears succé med *A Book of Nonsense* från 1842. En av Lears versar lät så här:

There was an old man of Cape Horn
Who wished he had never been borne
He sat in a chair
Till he died of despair
That dolorous man of Cape Horn

Den enstrofiga formen blev regel liksom att första raden ska sluta med ett ort- eller personnamn. Mot slutet av seklet var limericken etablerad som en brittisk nationalsport för både folk och elit. Nonsenskomiken fick efterhand ett allt vitsigare och skabrösare innehåll. Ett klassiskt exempel skrevs av lyrikern och dramatikern Charles Algernon Swinburne:

There was a young girl of Aberystwyth
Who took grain to the mill to get grist with
The miller's son, Jack
laid her flat on her back
And united the organs they pissed with

I Sverige slog limericken igenom i stor stil åren närmast före första världskriget. SAOB:s äldsta belägg för ordet är från en limericktävling som veckotidningen *Brokiga Blad* utlyste 1911. Snart var den svenska pressens nöjessidor fulla av limerickar och tävlingar i denna konstart. Flugan var så utbredd att "Limerickvers" togs in som uppslagsord i den nya upplagan av *Nordisk Familjebok* 1912. Artikeln skrevs av litteraturvetaren Ruben G:son Berg och återger, som exempel, "en gammal svensk limerick":

Det var en flicka från Ume
som fadern fick lov ta itu me'
Hon valde till fästman
en avdankad prästman
som stadens bodknoddar var du me'

Det finns, som jag ska visa, starka skäl att tro att detta inte bara

är en gammal svensk limerick vilken som helst, utan *den* äldsta hittills dokumenterbara, skriven 1885 eller 1886 av en student vid Västgöta Nation i Uppsala, matematikern Ivar Damm, född i Angered 1862.

Mitt intresse för frågan uppstod när jag bland min pappas efterlämnade handlingar hittade min farfar Magnus Beckmans anteckningsbok från studietiden i Uppsala under 1880- och 90-talet. Magnus var född 1862 i Frösve och tillhörde Västgöta Nation. Boken har titeln *Kladaderatsch*, ett egendomligt ord, som jag snart insåg var en förvrängning av namnet på en berömd tysk skämttidning, *Kladderadatsch*, som utgavs mellan 1848 och 1944. Boken innehåller roliga historier, eleganta sentenser, sångtexter, lekbeskrivningar, egna julklappsversar, uppvaktningsdikter och allahanda skämtsamheter. På en sida som helt säkert kan dateras till 1893 hade han under rubriken "Witzar" skrivit ner fem limerickar. Den första lät så här:

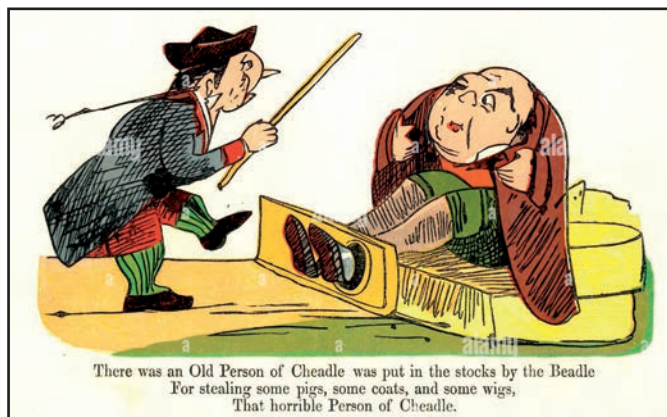
Det var en Abbé ifrån Florenz
Hvars yttre liknade dårens
Han var ifrån Wenden
hvar människa känden
men nu vet man knappt hur han mår ens

Var hade han fått versarna ifrån? Hade han hittat på dem själv? Jag visste ingenting om gamla svenska limerickar och blev tvungen att sätta mig in i frågan. Forskningsläget var lätt att hitta. Det inskränker sig till ett enda bidrag, nämligen litteraturvetaren Bure Holmbäcks *Limerickboken* från 1990, där han försöker spåra upp den första svenska limericken och dess författare. Han hade inte mycket att gå på. En ledtråd var att Ruben G:son Berg kom från miljön kring Litteraturhistoria och Nordisk språk i Uppsala. En annan var att i förordet till den första limericksamlingen på svenska *Lim-Eriks limerickar* (Helsingfors 1936) berättar Lim-Erik (alias den finske ämbetsmannen Leo Ehrnrooth) att hans första möte med versformen hade varit på sommarnöje i Lysekil år 1900. Då hade han fått höra följande vers:

Det var en herre i Lule
som gjorde kontrakt med den Phule
Men så snart det blev känt
så blev han agent
för livförsäkringsaktiebolaget Thule

Sagesmannen var den kände Uppsalaprofilen, litteraturhistorikern, universitetsbibliotekarien och spexförfattaren Ernst Meyer. Holmbäcks tredje ledtråd var att samma vers fanns medtagen i ett privattryck med festtal och lustifikationer från 1911 av den ledande figuren i dåtidens forskning inom Nordiska språk, Uppsalaprofessorn och ledamoten av Sv. Akademien Adolf Noreen. Att Berg, Meyer och Noreen kommer från samma eller angränsande akademiska kretsar i Uppsala övertygade Holmbäck om ett det var där som den svenska limericken uppstått och att antingen Meyer eller Noreen var pionjären. Visserligen fann han inga spår av limerickar före 1911, varken i den enes eller den andres arkiv, men sedan han där upptäckt att Noreen umgåtts i ett hemlighetsfullt privat skämtsällskap på 1890-talet (med bl a Henrik Schück) bestämde sig Holmbäck för att peka ut Noreen som *primus motor* och Lule-versen som den äldsta kända svenska limericken.

Med min farfars versar från 1893 till hands fanns det skäl att betvivla detta. Först kunde jag förstås glädja mig åt att dessa var

17 år äldre än de hittills kända skriftliga beläggen. Jag kunde konstatera att Ume-versen i *Nordisk Familjebok* 1912 var en av de fem i anteckningsboken. En annan var en vers om Curaçao som *Brokiga Blad* 1911 hade angivit som exempel på hur en limerick såg ut. Jag letade efter kopplingar mellan Magnus Beckman, Noreen och Meyer men kunde inte hitta några.

När jag gick in i tidningsarkiven åren före första världskriget kunde jag via *Svenska Dagbladet* söka mig fram till en artikel i jultidningen *Midvinter* 1913 skriven av Ivar Damm. Där berättar han om sin egen roll som introduktör av "limerickare" i akademiska kretsar i Uppsala och Stockholm från mitten av 1880-talet till en bit in på 90-talet. Han återger 18 exempel på sin verskonst från denna tid och pekar ut versen om prästmannen i Ume som sitt första alster skrivet 1885 eller senast 1886. Att limerickfeber brutit ut i pressen och att Damm fått läsa sin egen 27 år gamla ursprungsvers i *Nordisk Familjebok* 1912, var uppenbarligen anledningen till att han valt att träda fram och hävda sin pionjärställning. Han påpekade att många gissat på att det var Ernst Meyer som haft den rollen. Men så var det alltså inte.

När jag snart kunde konstatera att Ivar Damm var årsbarn med min farfar och att de kommit samtidigt till Västgöta Nation, stod det klart varifrån anteckningsbokens limerickar hade kommit. Två av dem ingår i Damms artikel från 1913 och utgör därmed starka belägg för sanningsenligheten i Damms anspråk. Dessa två kan bevisligen inte vara yngre än 1893.

Damm hade varit mycket aktiv i studentlivet. Han var kårknutte och kurator för Västgöta Nation under ett par år runt 1890. Under denna tid hade han uppträtt i studentikosa sammanhang med sina versar både i Uppsala och Stockholm. En anledning varför han inte publicerade dem på 90-talet kan ha varit att han vid denna tid också hade högtflygande konstnärliga ambitioner. Damm hade fått en mycket seriös diktsamling publicerad av Bonniers 1891 och ett egenhändigt komponerat och versifierat stycke med antika oden till orkester hade framförts i Stockholm. Att samtidigt framträda som komisk versmakare kunde vara riskabelt för en sådan karriär. Men 1913 låg dessa planer sedan länge på hyllan. Damm blev 1898 lektor i matematik vid läroverket i Gävle och extraknäckte som läroboksförfattare och uppfinnare av en krypteringsapparat.

Det är tänkbart att alla fem limerickarna i Magnus Beckmans anteckningsbok har Damm som upphovsman. Men eftersom boken också innehåller flera prov på Magnus egen komiska verskonst vill jag gärna tro att några av de fem är hans egna skapelser efter Damms förebilder. Den bästa kandidaten låter så här:

Det var en Herre från Lissabon
Och alla flickor var vissa på 'n
Men så kom han ut
Och ble en suput
Όκ αλλα ονναρ πίσσα πāv

Förutom å:et i sista ordet är texten i den femte raden transkriberad med det grekiska alfabetet. "Och alla hunnar pissa pån" lyder den. Att man i handskrift dolde känsliga ord (som "pissa") eller annan känslig information med grekisk bokstavering var inte ovanligt i bildade kretsar under 1800-talet. Innan Magnus Beckman runt 1890 sadlat om och utbildat sig till elektroingenjör i Zürich hade han avlagt en teol.kand plus en fil.kand i grekiska och latin i Uppsala. Eftersom vitsen med denna limerick är just att meningen döljs i skriften, kunde han inte gärna ha hört Damm recitera den. Den är inte gjord för att höras utan för att läsas. Därför gissar jag att versen är Magnus eget påhitt.

Hursomhelst så stod den svenska limerickens vagga bland studenter på Västgöta Nation i Uppsala under senare hälften av 1880-talet och grundarhjälsen hette Ivar Damm. Att han hade engelska förebilder är tydligt. Minst en av hans 18 versar i *Midvinter* 1913 är en fyndig översättning från engelskan i likhet med många av Hans Alfredsons sedermera berömda limerickar från 1970-talet. Som exempel på Damms förmåga att överföra en brittisk nonsenstradition till svenska vill jag avsluta med en vers som anspelar på två kända grammatikor i franska i det sena 1800-talets svenska gymnasieundervisning:

Det var en flicka i Molde
som lärde sig franska ur Olde
Men sedan med Ploetz
blev hon pinad till döds
och boken tog fadern och sålde.

E.M. Oldes lärobok hette *Fransk språklära* medan Karl Julius Ploetz' hade den mördande titeln: *Kurzgefasste Systematische Einführung der Französischen Sprache*.

Texten baseras på min uppsats "Den svenska limerickens vagga" ur *Vestrogothica* 2019, s. 72 – 90

Svante Beckman
Professor em. vid Linköpings universitet

Skaraborgs bokmessa

Västgötaförfattarna Lupina Ojala och Lars Bägerfeldt under Skaraborgs bokmessa.

Skaraborgs bokmessa gick av stapeln lördagen den 21 oktober i ett välfyllt Skövde Kulturhus. På plats fanns ca 70 utställare som hade fördelat sig på två våningsplan.

Förutom alla bokständer, med ett brett utbud för alla åldrar, fanns ett scenprogram där författarsamtal ägde rum. Värings Scoutkår stod för kafédelen.

Det var en välordnad tillställning som nästa år är tillbaka i Töreboda.

Niklas Krantz

Samlade limerickar av Gunnar Blomgren

Gunnar Blomgren var född 1936 i Uppsala och var son till sedermera latinprofessorn Sven Blomgren och hans maka Rut Helander. Fadern Sven Blomgren var Hedersledamot i Föreningen för Västgötalitteratur och en idog översättare av latinska texter i föreningens regi.

Efter studier i Vänersborg prästvigdes Gunnar Blomgren i Skara 1964. Han slutade sin tjänst som kyrkoherde i Bottnaryd och avled 2020 i en ålder av 84 år. Ett av hans nöjen var att skriva limerickar. Här följer 10 västgötska och 3 från andra delar av landet.

De har en kantor i Dannike,
hon är mäktig modern, denna Jannicke,
men ber man om Bach
så svarar hon "Ack,
det går tyvärr inte, jag kan icke."

Det var en magister i Hestra
som njöt av att skolbarnen mästra:
"Är det Norra vi bor i
eller Södra, vad tror I?"
"Jag vet sa' en slyngel: "i Västra!"

En söt liten tjej ifrån Härna
ville bli dess Lucia så gärna,
men oj, vad det sved
när hon fick sitt besked:
"Du får nöja dig med att bli tärna."

En turist ifrån Asien, Yön Chö Ping,
hade hamnat hux flux uti Jönköping.
Till en marknad han gick,
men en varning han fick
av en inflyttad norrlänning: "Yön, köp ing'!"

Har ni hört om Kickan i Knätte,
hon som ständigt med friarna trätte?
Till en efter en
sa' hon: "Hej då, min vän,
jag väntar alltjämt på den rätte."

En doktor i Lilla Paris
slog i vredesmod till en polis.
Nu vårdas den stackarn
av läkaren, den rackarn,
som blev frikänd i brist på bevis.

En tölpa klev av tåget i Skara.
"Men oj då, så vill man kan fara!"
han utbrast förvirrad,
"jag är visst förirrad,
jag skulle ju ta mig till Vara."
(Detta hände på den tiden då Skara var världens största
smalspåriga järnvägsknut.)

Eugen säljer skodon i Skruf.
På bar gärning tog han en tjuv.
Eugen smorde in
med skokräm hans skinn
och kände att hämnden är ljuv

Det var dans uti Stengårdshult,
men den övergick snart i tumult.
Det gick åt pipan med balen
när alla trängdes i salen
och slogs med varandra för fullt.

Den snåle baronen på Torpa
av sitt eget helst inget vill norpa,
men får han besök,
han går till sitt kök
och bjuder sin gäst på en skorpa.

En trånande fåstmö i Tämta
blir så less på hans prat om att vänta
att hon hotar: "Jag går
om i år jag ej får
höra bröllopsklockorna klämta."

Så här lät ett gräl uti Ume'
När en pappa sin pojk tog itu me':
"Till vår kung sa' du Hej;
det passar sig ej!"
– "Finns väl ingen jag inte är du me'!"

En resenär ställde kosan mot Varola,
och besök fick en tös vid namn Carola.
Men gästen försvann...
Det var konstigt minsann,
och då hojtade hon: "Är du kvar, Ola?"
(Dessa rader har det pedagogiska syftet att främja korrekt uttal
av flicknamnet.)

Två datum att anteckna

Bokauktion i Stora Levene den 23 mars

Årsmöte i Husaby den 25 maj

Från bomullstråd till kullager

I en nyutkommen bok med denna titel får vi följa Carl-Johan Davousts berättelse om familjen Johansson-Mark från Seglora och deras verksamhet och flytt till i Göteborg. Författaren beskriver framväxten av en textil grosshandel och textilproduktion delvis grundad på förlagsrörelsen i Sjuhäradsbygden. Mor Anna från Seglora Mellangården och hennes man lade grunden till det som blev till framgång för bröderna Johansson-Mark när de flyttade till Göteborg och etablerade sig som grosshandlare och entreprenörer i textilbranschen. Författaren, som är ingift i familjen Mark och svärson till Peter K:son Mark, beskriver i boken utvecklingen i en företagarsvänlig anda även om arbetarperspektiven inom textilindustrin uppmärksammas. Beskrivningen följer flera generationer av familjen Mark och historien förs fram till idag.

Det har skrivits mycket om industriutvecklingen i Göteborg och regionens utveckling från stora handelshus till industrietableringar. Här kan framhållas författare som Bertil Andersson, Martin Fritz och Kent Olsson och deras verk om Göteborgs historia samt Kent Olssons "Västsvensk industrihistoria". Det som skiljer detta verk från många av de tidigare böckerna, som oftast tar ett större grepp över utvecklingen eller är rena företagsmonografier, som bara behandlar en industri, är att här får vi följa en släkts utveckling från söner till förläggare som blir grosshandlare och senare industrialister. Senare generationer går från att vara industrialister till att bli dagens investmentbolags ägare. I traditionell Göteborgsanda är familjen också mecenater. Deras stöd har riktats till bland annat sjukvården i Göteborg. Intressant är att se släktens anpassning till utvecklingen av näringslivet under cirka 200 år både regionalt, nationellt och i en globaliserad värld.

Det som också är intressant är att det kapital som hade genererats i förläggarverksamhet i Seglora inte omsattes i textilindustrier i Sjuhäradsbygden. Här fanns ju redan sedan tidigt på 1800-talet exempel på industrier som Rydboholms fabriker som utvecklats på detta sätt. Bröderna sökte sig i stället mot den större staden Göteborg med dess mer utvecklade industri, med järnväg och sjöfart och med ett internationellt kapital.

Av barnen till Mor Anna flyttade tre av bröderna från Seglora till Göteborg: Johannes f. 1841, Claes f. 1843 och August Johansson f. 1848. De etablerade sig som handlare i Göteborg på 1870-talet. Bröderna kom var för sig och i kompanjonskap med andra att bygga upp gross-handelsrörelser och sedan textilindustrier i staden och i stadens grannskap. Här möter vi också många av dåtidens kända industrialister i Göteborg som samarbetade med bröderna.

Företag som figurerar i texten är Göteborgs kamgarvsspinneri i Gårda, Gamlestadens fabriker, Mölnlycke väveri, Sjuntorps fabriker och Kroksläts spinneri för att nämna några. Den största av dessa kom att vara Gamlestadens textilindustri. Nästa generation av familjen Mark kom att sprida sitt ägande till andra branscher. Detta skedde redan lång innan den svenska textil-industrin börjar få problem efter andra världskriget. Exempel på andra företag och branscher som man investerade i och ibland var med och startade var SKF, Volvo, Odnher och Göta-verken. Även inom områden som sjöfart och oljeindustrin var man verksamma. Under slutet av 1900-talet övergick verksamheten mer och mer till förvaltning i investmentföretaget Asken och mecenatskap.

Boken ger en god bild av den ekonomiska utvecklingen i Västsverige speglat i en släkts agerande. Den visar på ett lyckat sätt den utveckling som fanns mellan de gamla handelshusen i Göteborg, i många fall med rötter i Storbritannien och det inhemska kapitalet, som hade genererats inom förlagsverksamheten i Sjuhäradsbygden. Författaren lyfter också fram det motsatsförhållande som fanns mellan företagandet i Västsverige och främst i Göteborg i motsats till det i Stockholmsområdet. Med detta sagt har författaren skrivit en mycket läsvärd bok. Titeln skulle dock ha kunnat vara "Från förläggargårdar till investmentbolag". Då hade hela den ekonomiska utvecklingen under 200 år rymts i titeln. Det som man saknar är ett register och ett släkträd över familjen Johansson-Mark. Vidare är det tråkigt att allt det unika källmaterial som legat till grund för boken inte har redovisats. Speciellt då Kristian Wedel, som skrivit inledningen, framhåller att det här rör sig om källmaterial som inte tidigare varit tillgängligt för professionella historiker.

Ulf Lycke

Bokbinderi

Gårdshuset

Skövdevägen 15, Hjo

Öppet tisdagar kl. 15-18

(eller enligt överenskommelse)

Tel. 0762-10 81 23

Bo Lennart Hermansson

Ett sällsynt tryck av Herman Bjursten

Sångarprinsen Frans Gustaf Oscar avled den 24 september 1852 av tyfoidfeber. Han var prins av Sverige och Norge, hertig av Uppland och son till Oscar I och Josefina.

Prins Gustaf var endast 25 år när han avled. Sommaren 1852 hade han och prinsessan Eugénie följt med Oscar I på en resa till Tyskland och Schweiz. På hemvägen insjuknade han och avled efter en kort tids sjukdom på Kungliga slottet i Kristiania. Gustafs död kom som en chock för den kungliga familjen och för hela nationen. Sorgefester hölls av studenterna i Uppsala och Lund, och Gustafs kompositioner gavs ut som ett äreminne.

Sångarprinsen

Till Uppsala kom han med sina bröder Oscar och Carl för att studera och bodde då i det så kallade Prinshuset. Han vistades här periodvis under flera år i mitten av 1840-talet. Här kom han i kontakt med studentsången, både som sångare i olika kvartetter och som kompositör av ett stort antal stycken. Sångerna sjöngs flitigt i studentsammanhang och "Sångarprinsen" blev en uppskattad medlem i musiklivet i Uppsala.

Omkring 1850 tilldelades han Stjernerunds slott utanför Åsersund som sommarresidens men kom aldrig att flytta in där.

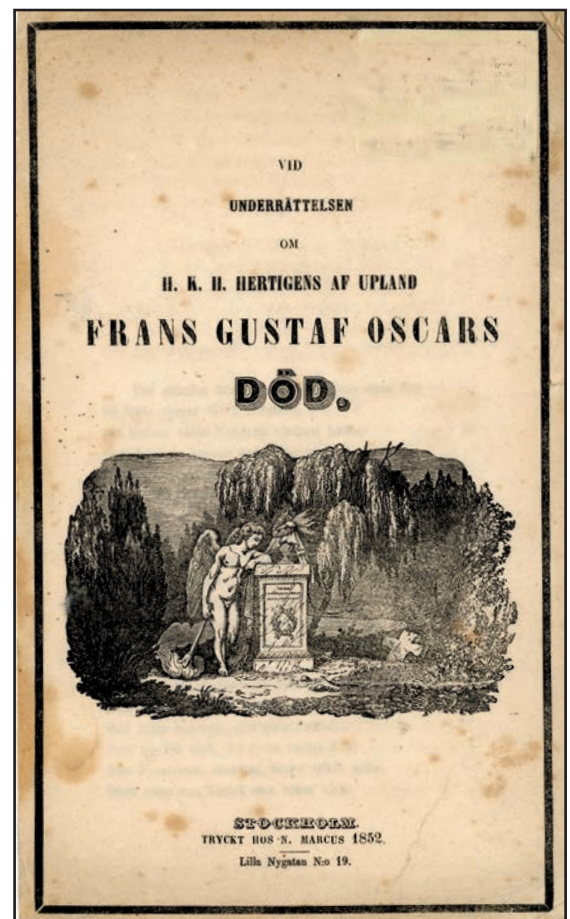
Prins Gustaf och hans två bröder på föreläsning i Uppsala 1846.

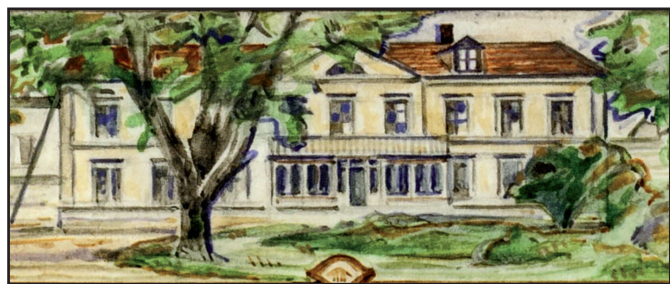
"Sångarprinsen" Gustaf är utan jämförelse den historiskt mest musikaliske inom familjen Bernadotte. Han blev känd som kompositör (under pseudonymen "G*****"). Mer än 50 av hans kompositioner finns bevarade: marscher, romanser och visor. Två av hans tonsättningar för manskör sjungs ofta än idag, *Studentsången* ("Sjungom studentens lyckliga dag") och *Vårsång* ("Glad såsom fågeln i morgonstunden"), båda till text av Herman Zätherberg.

Herman Bjursten

Herman Bjursten var född i Borås 1825 och var son till kyrkoherden och fältprosten Anders Bjursten och hans hustru Johanna Helena Borgström. Han blev student i Uppsala 1844, filosofie magister 1851 och blev sedan lärare i latin och svenska

Prinshuset i Uppsala

språket vid olika skolor. Men det är som författare han gått till eftervärlden. Ett klassiskt verk inom västgötalitteraturen är *Gylltas grotta; romantisk skildring från medeltiden*, 1853 som även utkom på danska året därpå. Handlingen utspelar sig i Frufällan och Öresjö utanför Borås och i centrum står riddaren Gylta.

Herman Bjursten begick självmord efter en tids depression under ett besök i Uppsala. Han är begravd på Uppsala gamla kyrkogård.

Att Bjursten under sin studietid haft god och nära kontakt med prinsen är naturligt då hans egen studietid infaller samtidigt som Gustafs. Man förstår att han och många andra tog dennes död mycket hårt.

Sällsynt tryck

Samma år som prinsen dör utkommer Bjursten med ett tryck där Gustaf hyllas. Detta måste ha skrivits ganska direkt efter prinsens död i september då tryckåret är 1852. Kanske skrevs det till prinsens begravning. Titeln är: *Vid underrättelsen om H. K. H. Hertigen af Upland Frans Gustaf Oscars död*.

Det torde vara ganska sällsynt då det inte tas upp i Libris katalog. Här återges några av de strofer ur dikten som Bjursten nedtecknat:

Så kom ett dödsbud nyss från Boderlanden,
Och Svea hjerta blödde djupt dervid:
Han läste bojorne, den rika Anden,
Och for till Gud, for i sin faders frid;
Den Fursteson, omkring hvars milda spira
Blott *sång* och *kärlek* sina rosor vira.

Vid festens glans – i kungaborgens salar,
Hur ofta tyst och drömmande Han gick!
Ack i sitt hjerta, såsom Hans, ju talar
Så mången känsla, dold för verdens blick;
Af ljus och skönhet många bilder höga
Framträda stilla för hans inre öga.

Säg längtade Du icke öfver vågen
Till Skönhetens och Sångens fosterland?
Och glänste Dig ej stundom uti hågen
De fagra blommor på den fjerran strand,
Der rika toner smeka nu ditt öra,
Dem blott i brutna ljud Du här fick höra?

Se – nordens korta sommar är förgången,
Och alla blommor uppå fälten dö!
Tag då en minnes-blomma utaf Sången, –
Långt skönare hon borde åt Dig strö, –
Det är ej smickrets språk som styrt min tunga,
Vid **GUSTAFS** graf djerfs ingen hofskald sjunga.

Johnny Hagberg

Praktverk om Sveneby

1700-talsveckan i Skara i augusti berikades med ett boksläpp i östra flygeln på Kråks herrgård. En mycket passande miljö då Rose-Marie Söderström presenterade sin nytryckta bok "Sveneby 1752-1773. Beata Sparres och Adam Otto Lagerbergs samarbete med arkitekten Carl Johan Cronstedt." Under många år har Rose-Marie arbetat med projektet Sveneby, som utmynnat i ett praktverk på 200 sidor.

Sveneby är en imponerande herrgård med hela sex flyglar nära sjön Östen i Töreboda kommun.

Den har en enkel och måttfull exteriör, men en desto mer påkostad inredning som är exklusiv.

Varför ett så påkostat bygge just där på den västgötska landsbygden? A. O. Lagerberg och B. Sparre gifte sig 1752 och båda släkterna ägde gårdar och mark i närområdet. På det fanns nära släktskapsrelationer med Cronstedt och Tessin, då några av landets ledande kulturpersonligheter. Det ena gav det andra och yrkesskickliga hantverkare har skapat en fast inredning som efter drygt 250 år fortfarande är välbevarad, vilket bokens fantastiska bildmaterial visar. Boken kan köpas på Västergötlands museum.

Niklas Krantz

Åsle Tås socialhistoria lyfts fram

En av stugorna på Tån. Gavelfönstret ansågs på sin tid vara uppseendeväckande stort. Foto: Lars Gahrn.

Åsle, Mularp och Tiarps Hembygdsförening firade sitt hundraårsjubileum den 28–30 juli 2023. Föreningen bildades för att rädda bebyggelsen på Åsle Tå. Här började byns betesmark. Denna väg drev man kreaturen till betet, och omkring fågatan fick byns egendomslösa bygga små stugor på den gemensamma utmarken. På 1880-talet var invånarantalet som högst, 85 personer, av vilka 38 var barn. Antalet stugor var över 20. Därefter tömdes området snabbt på sin arbetsdugligaste befolkning. Industrin, till exempel tändsticksindustrin i Tidaholm, behövde arbetskraft, och många utvandrade till Amerika. Kvar på Åsle Tå blev gamla och uttjänta. Stugorna försvann, en i taget.

Genomgående upprustning

För att stoppa denna utveckling bildades hembygdsföreningen 1923. Man köpte in stugorna och rustade upp dem, en i taget. Åsle Tå blev en sevärdhet, känd över hela landet. Här kunde man se de fattigmansboningar, som annars i allmänhet försvann genom förfall och rivningar. Föreningen har ständig sysselsättning. Många hus innebär ständig skötsel och mycket underhåll. Före hundraårsjubileet hade man under sex års tid arbetat med genomgripande fastighetsunderhåll. I samband med jubileet invigdes fyra utställningar, som speglar livet på Tån. De handlar om "platåbergens globala geopark", barnen på Tån, emigranterna från Åsle Tå och soldaterna i området. I allmänhet berättade man tidigare områdets historia hus för hus, men här delar man in områdets historia i ämnen, ett mycket givande tillvägagångssätt, om man vill klarlägga huvuddragen och få dem att fastna i minnet. Föreningen arbetar alltså flitigt med att bevara områdets historia till eftervärlden. Under jubileet fick jag ta del av nya rön om Tåns socialhistoria, rön som bör bli underlag till en ny bok om Åsle Tå.

Imponerande arbete

Falköpings blivande kulturchef, Karin Hermansson, klippte det blågula bandet och framhöll, att här kommer man nära 1700- och 1800-talets människor. Åsle Tå är därför "en magisk och unik plats". Hon var mycket imponerad av föreningens arbete. Redan föreningens sätt att lösa parkeringsfrågan väckte hennes beundran. Förberedelserna för jubileet hade försiggått under ett halvårs tid. Mycket har gjorts, och allt var väl förberett.

Invånarna var ofta släkt med varandra

Första inslag för dagen var ett föredrag av föreningens ordförande Anders Modig. Redan detta föredrag visade, att man arbetade

mycket med att dela in Tåns historia i ämnen. Modig hade börjat att forska i kyrkoböckerna om Tåns invånare och fann då mycket snart, att många var nära besläktade med varandra. Sju familjer var nära sammankopplade i ett släktträd. Han hade särskilt inriktat sig på släktena Friskopp och Hallberg. Ättlingar till dessa invånare på Tån hade inbjudits till jubileet och bjöds på middag. Detta tillvägagångssätt var mycket lyckat och uppskattat. Ättlingarna kände sig hedrade och var stolta över kopplingen till detta numera riksbekanta område. Tidigare var det inte hedrande att härstamma från detta fattigmansområde, men nu har utvecklingen vänt. Ättlingarna kommer att känna en nära samhörighet med detta område framöver. Anders Modig och den övriga hembygdsföreningen bygger alltså ett nätverk kring sin bygd.

I en sådan rotekista förvarades soldatens utrustning.

Huvuddragen lyfts fram

Släktskapsförhållandena är ett av Anders Modigs ämnen. Ett annat är invånarnas omhändertagande av varandra. De hade det ofta mycket svårt, men de hjälpte varandra, och dessutom hjälpte socknens fattigvård behövande sockenbor. Ett tredje ämne är den höga barnadödligheten. Dödligheten i farsoter som dysenteri och mässling var mycket hög. Å andra sidan saknas inte exempel på att invånare kunde bli riktigt gamla. Ett fjärde ämne är den stora rörligheten. Folk flyttar runt i området, från den ena stugan till den andra. Ofta flyttar man in hos någon annan familj. Även invandring förekom här mitt i Västergötland. Släkten Friskopp lär ha polskt ursprung. En släkt hette Partout och var förmodligen fransk till sitt ursprung. När utvandringen och industrialiseringen hade tagit fart, tömdes området snabbt på sin arbetsdugligaste befolkning. Förhållandena stod alltså på intet sätt stilla på Västergötlands landsbygd. Ett femte huvuddrag är att även Åsle Tå hade sitt nöjesliv. Allt var inte eländes elände. Även "tårna" hade roligt ibland. Ett ställe på Tån var ett riktigt "partyställe" med dans, musik och rusdrycker. När nykterhetens eller snarare onykterhetens historia skrivs, har även Åsle Tå sin plats i denna historia. Barnen lekte också på den tiden. I den nya utställningen hade man samlat några enkla leksaker från tiden kring förra sekelskiftet. Det sjätte huvuddraget är det starka militära inslaget. Här på Åsle Tå fanns inte färre än sju soldattorp för soldater tillhörande Västergötlands regemente och Gudhems kompani. I samband med laga skiftet flyttades soldattorpen till Danåsen. Allesammans är borta i våra dagar. Så kunde det mycket väl ha gått också med bebyggelsen på Åsle Tå. Hembygdsföreningen har gjort en stor insats och räddat en numer riksbekant kulturmiljö.

Mer litteratur önskas

Efter Anders Modigs föredrag gick jag fram till honom och frågade, om han hade tänkt sig att ge ut sina forskningar i kyrkoböckernas uppgifter. Jag påpekade, att detta var värdefull socialhistoria. Rätt ämnesmässigt sorterad och rätt marknadsförd kunde denna socialhistoria bli ett uppmärksammat bidrag till svensk socialhistorisk forskning, läst av både forskare och studenter. De fyra utställningarnas texter är mycket upplysande och väl skrivna. De borde läggas ut på nätet och utges som ett särskilt häfte. Det är alltid en fördel, om besökarna i ett område kan läsa in dess historia på förhand. Har man långa och många texter, hinner inte många läsa dem på ort och ställe. Sitter man däremot bekvämt i en länstol hemma, läser många dock med intresse sådana redogörelser.

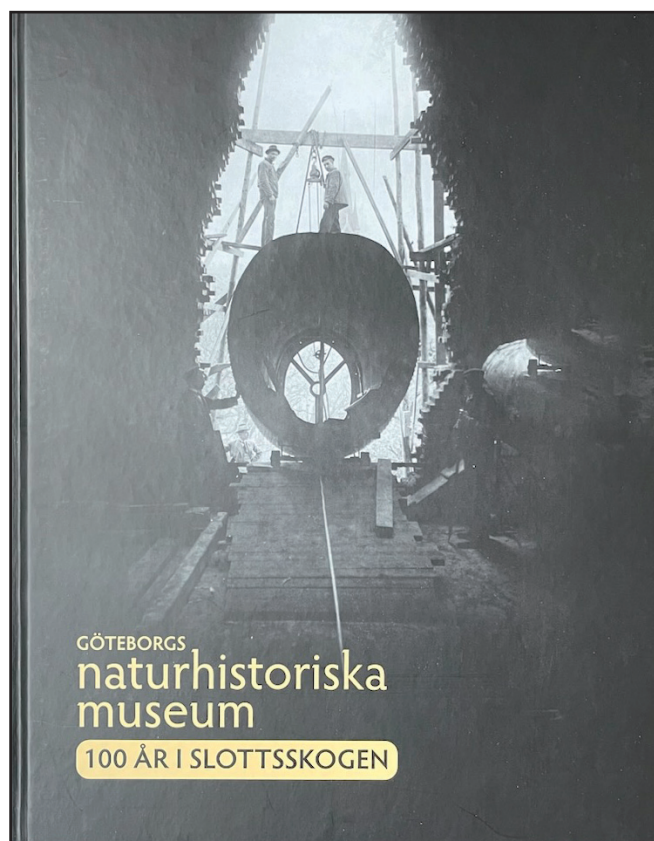
Karolinska soldater på fälgatan.

Skomakar-Johans minnen utgivna

Att behandla området historia ämne för ämne är en lyckträff. Historien fäster i minnet, om den delas upp på detta sätt. En överväldigande och förvirrande mängd detaljer sorteras på detta sätt upp i skilda fack. Historien blir överskådlig och lättare att minnas. Historien om gamla Fattigsverige finns överallt, men den kommer att vara mer intressant på Åsle Tå än på andra ställen. Här kan man nämligen sätta in människorna i ett bevarat sammanhang. Här finns redan en mängd uppteckningar, som ger en rikare bild av kyrkoböckernas namn. Till jubileet utgavs en bok: *Livet på Åsle Tå: Skomakar-Johans minnen* av Johan Johansson (+): Redaktör Margareta Rosvall (Åsle, Mularp och Tiärps Hembygdsförening, Exakta, Lidköping 2023, 80 sidor). Margareta Rosvall, klädd i Värmdsdräkt, var med under jubileet och signerade denna värdefulla skildring från det gamla Fattigsverige. I området Åsle Tå bevarar man inte bara byggnaderna utan även områdets historia. Rätt så. Fortsätt! Storverk har utförts, men mycket återstår att göra.

Lars Gahrn

Praktfull museibok

Vid min sida har jag ännu en praktfull jubileumsbok, "Göteborgs naturhistoriska museum: 100 år i Slottsskogen". Museet bildades redan 1833 men 1923 gick flyttlasset till den då nyuppförda museibyggnaden i Slottsskogen. I boken får man ta del av de ca 10 miljoner(!) djur som ingår i museets samlingar. Ungefär vart tredje insamlat djur är en insekt.

Där finns allt från encelliga amöbor till några av världens största däggdjur såsom en gigantisk blåval och en imponerande afrikansk elefant. Blåvalen är så stor så delar av valen fick flyttas i omgångar. Bokens omslagsbild visar den största delen föras in i museet innan väggen murades klart.

Museet har även en geologisk samling som innehåller tusentals prover av bland annat mineraler och fossiler.

Museets dioramor har välförtjänt ett eget kapitel i boken. Det är ca 100 år gamla inglasade större tittskåp som visar djur i sin naturliga miljö. Hornborgasjön har förärats med ett eget diorama.

Om detta och mycket annat finns att läsa i boken som är på 287 sidor.

Många författare ligger bakom boken, som naturligtvis finns att köpa i den välfyllda museibutiken.

Niklas Krantz

Dimbo, Hovmene, Svärkefors och Utvängstorp. Några omvandlade ortnamn i Vartofta härad

Ett biflöde till Ösan i Dimbo. Bilden hämtad från nätet.

Att tolka gamla ortnamn utifrån enbart moderna kartformer är som bekant ett vanskligt företag. Vårt språk har förändrats i hög grad sedan Kristi födelse, och namn med forntida eller medeltida ursprung kan i dag ha en helt annan gestalt än den ursprungliga. Detta gäller både personnamn och ortnamn. Mansnamnet *Rolf* t.ex. antas återgå på ett urnordiskt **Höþiuvulfar* och kvinnonamnet *Kerstin* har utvecklats ur det längre *Kristina* (Modéer 1989 s. 22, 49). Som ett drastiskt exempel kan nämnas att Lundaprofessorn Gösta Holm (1967 s. 41) för ett tänkt *Gunnersta* 'Gunnars hässjестälle' rekonstruerat en förhistorisk form **Gunþiharjashjö(n)staðir*.

En etymologiskt missvisande form är – för att ta ett välbekant exempel – det västgötska *Hornborga*, vilket uppträder som by- och sockennamn i Gudhems härad och som bynamn i Laske-Vedums socken. En ursprungligare form är fornsvenskans *Hornbora*, med böjd form *Hornboro*. Namnet tolkas av Ivar Lundahl som 'den hornbärande, dvs. den buktande, ån', bildat till ordet *horn* i betydelsen 'krök' och föranlett av böjningar i vattendragen (SOSk 4 s. 45 f., SOSk 9 s. 21).

Ortnamnens förändring kan regelrätt ha följt bestämda utvecklingslinjer, så kallade ljudlagar, men i vissa fall är yngre former oregelbundna och oväntade.

Lundahls storartade verk *Ortnamnen i Skaraborgs län* (SOSk) erbjuder material för studiet av omvandlade namn. Jag skall här rikta uppmärksamheten mot några intressanta fall i Vartoftadelen av SOSk.

Dimbo kyrkby ligger vid ett mindre vattendrag, som norrut förenar sig med Ösan vid Acklinga kyrka (T 8DSO). Belägenheten vid detta vatten är den topografiska utgångspunkten för Lundahls tolkning av by- och sockennamnet *Dimbo* i SOSk 13 (s. 60 f.). Där redovisade äldre skrivningar av bebyggelsenamnet är bl.a. (*Datum*) *Dimmu* 1248, (*Datum*) *Dymmu* 1298, (*in*) *Dimmu* 1346 och (*i*) *Dimmo* 1408. Det antas på goda grunder innehålla ett fordomtida namn på vattendraget vid kyrkbyn, ett fornsvenskt **Dimma* (med dativformen **Dimmu*) som bildats till ett adjektiv motsvarande fornvästnordiskans *dimmr* 'mörk' och norskans *dimn* 'dunkel, något mörk; oklar'. Beträffande namnets sakliga bakgrund framhåller Lundahl att vattendraget på flera ställen är djupt nedskuret och överskuggat av lövträd. Han tillfogar: »Dimmor bruka enligt meddelande i orten ofta uppträda, särskilt mellan byn Lambevad och Herrekvarn.»

Det äldre *Dimmo*, *Dimme* omvandlades i skrift till ett namn med efterleden *-bo*. Lundahl anför skrivningar som *Dymbo geldt* 1539, *Dimbo* G: 1564 och *Dimbo* 1578.

Hovmene är en by i Åsle socken. I SOSk 13 (s. 259) anför det äldre belägget *Hamundo* från 1397. Lundahl förklarar namnet som sammansatt av det fornsvenska mansnamnet *Hamund* (med gentivformen *Hamundar*) och *ö* i betydelsen 'upphöjning vid sankmark' eller 'landsträckning utmed vatten(drag)'. »Byn ligger på en plåtaartad höjd nära ån Slafsan och är på alla håll utom i nordost omgiven av sankmarker».

Lundahl framhåller att namnets form har påverkats av det fornsvenska ordet *hofman*, *ho(n)man* 'frälseman; ryttarsoldat'. Ordslutet *-ene* kan väl bero på attraktion från de i Västergötland så framträdande namnen på *-ene* (till **vin* 'betesmark, äng'), sådana som *Fridene*, *Götene*, *Härene* och *Levene*. En till *-ene* omvandlad efterled uppvisar bynamnet *Malmene*, Larvs socken, med formen *Malmunda* i Skara stifts kyrkliga jordebok 1540; det innehåller ett äldre **malmund-* som tilltalande kan tydas som 'sandområde, sandig mark' (SOSk 9 s. 13, Nyman 2000 s. 404 f.).

Inte långt väster om Brandtorps kyrka ligger gården Svärkefors. Efterleden i dess namn åsyftar en fors i Skämningsforsån. Förleden kan möjligen leda tanken till mansnamnet *Sverker* men har ett helt annat ursprung. I SOSk 13 (s. 44) redovisar Lundahl äldre beläggformer som *Surckofforsen* 1552, *Surckofforsenn* 1564 och *Surckafors* 1570. »Det redan 1582 uppträdande *Svärk-* beror antagligen på ett skrivel.»

Lundahl hade tidigare behandlat *Svärkefors* i tidskriften *Namn och bygd* (1952 s. 85 ff.). Som en sannolik fornsvensk form för detta gårdnamn ansätter han ett **Surckofors*. I förleden räknar han med ett äldre namn, **Surka*, på Skämningsforsån. Han sammanställer **Surka* med det norska verbet *surka* 'klucka; plaska' m.m. Det är alltså i *Svärkefors* fråga om ett gammalt ljudbeskrivande ånamn.

Lundahl anför olika nordiska paralleller till det rekonstruerade ånamnet **Surka* i Brandtorps socken och nämner därvid bl.a. *Sørkedalen* i Osloområdet. Detta namn antas innehålla ett ånamn **Surka* (NSL s. 441, 444).

Äldre former av by- och sockennamnet *Utvängstorp* är enligt SOSk 13 s. 212, 217 bl.a. *Othueghensthorp* 1393, *Othueginstorp* 1466 och *Othuegxtorp* 1480. Den återgivna lokala uttalsformen är *utvängstörp*.

Framför efterleden *-thorp* 'nybygge' innehåller namnet rimligtvis som Lundahl antar ett mot det fornvästnordiska *Óþvegin* 'den otvagne, otvättade' svarande mansnamn. Sedan förleden förkortats till *Othueghins-*, *Othueghins-* har ljudförbindelsen *-ghin-* övergått till *-ng(n)-* (jfr Wessén 1968 s. 45). Namnets inledande *O-* har vid förkortning (se ovan om ortsuttalet) övergått till *u-*ljud.

Litteratur

- Holm, Gösta, 1967: Diskussionsinlägg (s. 41–42). I: En diskussion om sta-namnen. Förhandlingar vid symposium i Lund 1963 utg. av Gösta Holm. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. A. 18.)
- Lundahl, Ivar, 1952: Några västgötska ånamn. I: *Namn och bygd* 40.
- Modéer, Ivar, 1989: Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier av Ivar Modéer utg. av Birger Sundqvist & Carl-Eric Thors med en bibliografi av Roland Otterbjörk som kompletterats och omarbetats av Sigurd Fries. 3 uppl. Lund. (Anthroponymica Suecana 5.)
- NSL = Norsk stadnamnleksikon. 4. utg. Oslo. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stenshaug. 1997. Oslo.
- Nyman, Eva, 2000: Nordiska ortnamn på *-und*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 70. Studier till en svensk ortnamnsatlas 16.)
- SOSk = Lundahl, Ivar, 1950–81: Ortnamnen i Skaraborgs län 1–18. Uppsala (– Köbenhavn). (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)
- T = Topografisk karta över Sverige.
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)

Med asterisk betecknas rekonstruerade ordformer.

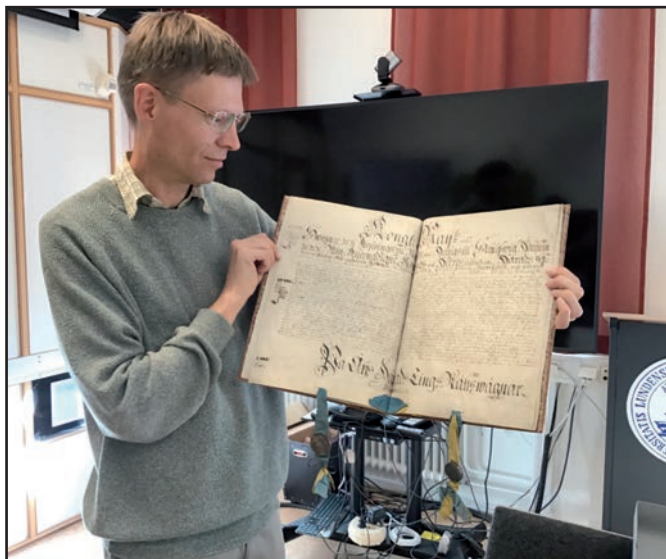
Svante Strandberg

Studieresa till Lund

Under ett par dagar i slutet av augusti gjorde föreningens styrelse en studieresa till Lund. Flera studiebesök var inplanerade under dessa två dagar.

På måndag eftermiddag besöktes Handskriftsavdelningen på Lunds universitetsbibliotek. Universitetsbibliotekets specialsamlingar har byggts upp sedan 1600-talet genom donationer och förvärv. Samlingarna omfattar mer än 3,5 hyllkilometer handskrifter och arkivhandlingar och nästan 4 hyllkilometer äldre tryck från mitten av 1400-talet till slutet av 1700-talet.

Vår ciceron Per Stobaeus på handskriftsavdelningen hade plockat fram ett antal dokument och kartor från Västergötland, bland annat karta från Trollhätte kanals byggnad och andra gamla dokument som alla var behängda med många sigill.

Efter besök på ett antikvariat senare under eftermiddagen avslutades dagen med ett styrelsemöte.

På tisdag förmiddag fick styrelsen en intressant och givande visning av Lunds domkyrka. Det var biskop em. i Skara stift Erik Aurelius och hans hustru, professorn i litteraturvetenskap, Eva Aurelius Haettner som visade oss runt med början i den äldsta delen, nämligen kryptan. Här i kryptan står ett altare, som

invigdes den 30 juni 1123, till alla profeters och patriarkers ära. Här talar vi om ett tidsspänn på 900 år, ett jubileum som har uppmärksamats under hela 2023. Här nere kan man också beskåda Jätten Finn. Besöket i domkyrkan avslutades lämpligt vid middagstid, då det var dags för det Astronomiska uret att slå sina tolv slag. Efter en god lunch på Kulturens restaurang bjöds vi in till eftermiddagskaffe hos paret Aurelius i deras vackra hem, där samtalet fortsatte omkring historia och litteratur vilket blev en fin övergång till det sista studiebesöket innan hemfärd.

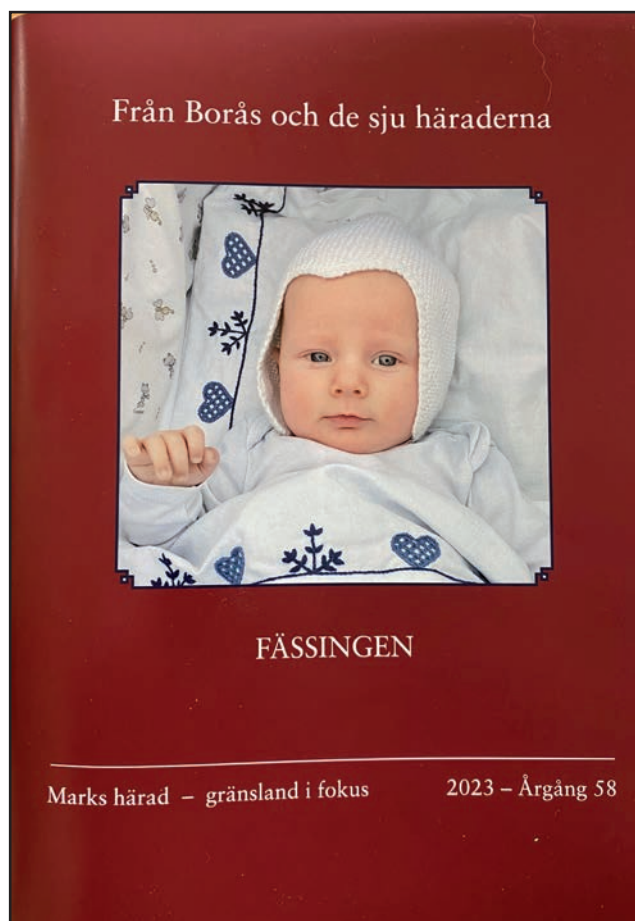
Nu var det dags för Tegnérhuset, vilket är Nordens äldsta författarmuseum. Här finns cirka 500 föremål med anknytning till Esaias Tegnér's liv och verk, möbler, böcker, manuskript, hårlockar, autografer, servisdelar, stearinljus, och till och med hans "sista snus" finns till beskådande.

Esaias Tegnér (1782–1846) var en av sin tids mest betydande svenska författare och skaldar. Han bedrev även framgångsrika studier i Lund och erhöll en professur i grekiska 1812. Tolv år senare valdes han dock till biskop i Växjö och 1826 flyttade han och familjen från Lund.

Detta blev en trevlig avslutning på ett par intressanta och givande dagar i Lund.

Styrelsen

Mer om Mark - en rejäl bit av Västergötland

Ett namnlöst västgötskt helgon som Gustav Vasa fick oss att glömma. Ett utstuderat knep för att hålla ondskan borta från en hel socken. Hur en hel sjö försvann. Ett båtfynd som är unikt för Europa. Broderitekniken som blivit hela landskapets. Och varför i hela friden är det alltid så mycket bråk i Marks kommun...?

Där är något av det mångskiftande innehållet i De sju häradernas kulturhistoriska förenings årsbok 2023, klar lagom till julhandeln. Fokus i denna den 58:e boken i serien Från Borås och de sju häraderna ligger helt på Marks härad, en rejäl bit av sydvästra Västergötland som omfattar 24 socknar i tre kommuner, två län och ett landskap.

Redaktionskommittén har inriktat sig på att få fram innehåll som fram till nu varit ganska okänt, presenterat av specialister på olika områden.

– Här är den 58:e årsboken i vår serie. Boken är så också en del i en mycket omfattande långsiktig dokumentation av kulturhistoria i Sjuhärad, säger Iréne Arvidson, ordförande i De sju häradernas kulturhistoriska förening.

Professor Christer Westerdahl lyfter fram det flertusenåriga båtfynd som nu ligger undangömt på museum i Göteborg. Han presenterar också den lika unika labyrinten på en klocka i Horreds kyrka och utreder syfte och bakgrund för labyrinter.

I delar av Mark fick Henric Schartaus idéer starkt inflytande. Anders Jarlert, professor i kyrkohistoria, lyfter fram en präst som tidigt förde ut Schartaus budskap, men pekar också på norska influenser.

Marks kommun, som innefattar blott 18 av häradets 24 socknar, är känt för mycket politiska bråk och slitningar mellan olika kommundelar. Varför blev det på detta viset? Historierprofessor Christer Ahlberger visar på hur spänningar byggdes in när kommunen skapades.

Terese Zachrisson forskar kring medeltida helgonkulturer och sätter in Marks namnlösa helgon i sitt sammanhang med främst andra västgötska lokalhelgon.

Under 3000 mil till fots har Gunnar Carlstedt kartlagt tidig historia i södra Västergötland och mellersta Halland. Han bjuder på en del av sin forskning, visar på vägar och forngårdar i Mark från stenåldern och framåt.

Mikael Raatikainen har med tusentals målningar dokumenterat gårdar i Västergötland. Om hans sista tid i Kungsäter skriver Annika Gunnarsson. En annan konstform är broderi. Hillevi Skoglund visar på att det som kallas Västgötasöm egentligen är Marbosöm, söm från Mark.

Mark är vävarbygd. Men här fanns också inslag av konfektion. Johannes Daun visar på undantaget Fritsla syfabrik.

EPA-varuhuset i Kinna som tidstypisk arkitektur som totalförvandlat genom åren hör till det som Marks stadsarkitekt Lisa Heller tar upp.

Labyrinten på kyrkklockan i Horred kunde vara effektiv i kampen mot ondskan. Detta är den enda kända kyrkklockan med labyrint.

På 1700-talets slut var Fotskäl kurort på modet. Källan finns kvar. Rolf Levinsson har provsmakat och skrivit. Hans Johanson presenterar Hyssna som spinnrocksmetropol. Bertil Karlsson har greppat turerna kring den försvunna sjön Veselången. Lina Håkansdotter redogör för utgrävningar som ger nya pusselbitar kring järnåldern i Mark.

En rad spännande personer från Mark får kortpresentationer. Såväl läkekunniga Prekebogumman som politikern Jan Björklund finns på listan.

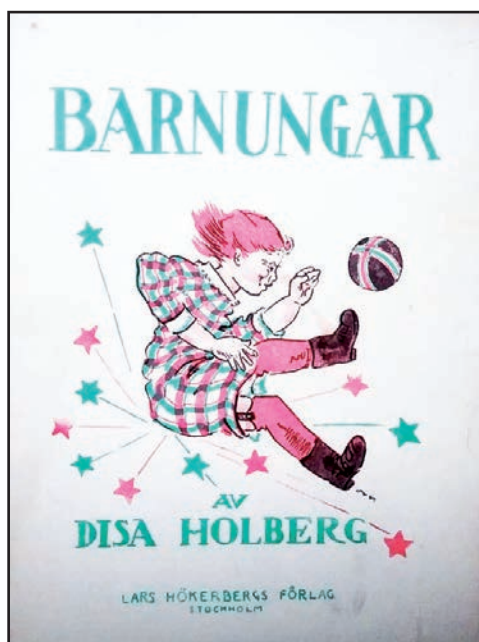
Årsboken kommer ut i god tid före jul. Utgivningen följs upp med aktiviteter som uppmärksammar boken och historia i Mark.

– Så har vi i Kinna konserthus den 18 januari kl 18.30 ett evenemang där några av författarna finns på plats och presenterar och diskuterar sina avsnitt, säger Iréne Arvidsson.

Den 200 sidor omfattande boken kan beställas från info@d7kf.se. Pris 250:- + 67 kronor i frakt.

Ingemar Brink

Disa Holberg – en komiker från Skara

Det ansågs att kvinnliga komiker saknade humor. Det var något som Disa Holberg ändrade på. Denna produktiva kvinna gick sin egen väg i sitt författarskap. Hon skrev kåserier, böcker och sketcher som väckte stor uppmärksamhet.

Disa föddes i Skara 1890. Hon var dotter till Mathilda Bergfeldt-Torell och postmästare Waldemar Holberg.

Disa går i folkskolan i Skara och det är den enda utbildning hon skaffar sig. Disa visste tidigt att skrivandet var hennes liv. Hon började arbeta som kontorist och redaktör vid flera olika tidningar. Först var hon familjeredaktör för tidningen "Hvar 8 Dag" som hade sin redaktion i Göteborg. Därefter gick hon över till Veckojournalen där hon hade ansvar för porträtt och tävlingsredaktionen. Hon var även anställd på Svenska Dagbladet för att sköta registraturen.

På 1920-talet skrev Disa kåserier i Dagens nyheter och Svenska Dagbladet under namnet Theodora. Här fick Disa visa sin komiska talang då hon bland annat reflekterade över kvinnorollen på ett lättsam och roligt sätt.

År 1924 debuterade hon som barnboks författare med boken "Barnungar". Boken är utgiven på Lars Hökeberg's förlag och illustrerad av Ossian Elgström. Boken "Barnungar" har likheter med Astrid Lindgren's författarskap. Disa skriver i förordet att hon utgått från sin egen barndom i Skara. I berättelsen får man möta den busiga flickan som går på samma äventyr som de traditionella pojkböckerna. Då Emil i Lönneberga fastnar i en soppskål så fastnar flickan i berättelsen med huvudet i ett nattkärl. Boken innehåller mycket situationskomik men det finns också en allvarligare ton då samhällets modernisering skildras ur en liten flickas perspektiv.

Året därpå kom romanen "I slynåren. För tjugo år sedan". Denna bok kan beskrivas som tjuvpojks humor. Disa är mycket produktiv och år 1926 kom boken "Första stegen på egen hand - barnförbjuden bok för unga flickor". Även denna skriven i komisk anda. Här skildras en konstnärsstudent som lever bohemliv i Göteborg.

Disa gifter sig aldrig. Hon flyttar några gånger i sitt liv, först till Göteborg och sedan Stockholm. Då Disas syster Dagmar blir sjuk flyttar Disa till henne i Lund. Hon tar han om sin syster

samtidigt som hon fortsätter att skriva flera barnböcker.

Under 1930–40-talen skriver hon också sketcher till bland annat olika kvinnoföreningar. Den samtida bilden av att kvinnliga komiker saknar humor ändrar Disa verkligen på.

Disa avlider 1954 i Lund. Hon ligger begravnen på Skogskyrkogården i Stockholm.

Nästa år är det 100 år sedan hon debuterade som författare. Kanske är det dags att ge henne lite uppmärksamhet igen?

Christina Ström

Källor:

Svenskt kvinnobiografiskt lexikon

Svenskt författarlexikon

Till minnet av Göran Midman

Bankmannen och antikvariathandlaren Göran Midman avled den 23 augusti.

Han var född i Tibro 1942 och började tidigt i bankvärlden och blev den trogen. Skaraborgsbanken anställde honom knappt 17 år gammal. Senare var han vid kontoren i Karlsborg, Gullspång m fl. innan han 1964 hamnade i Stockholm.

Under sin karriär i banken gjorde Göran avbrott två år då han arbetade med att dela bidrag till bönder i ekonomiska behov på Zambia. Han arbetade även på Sri Lanka i två år med att dela bistånd till fiskare i ekonomiska behov. Göran skrev på sin Hemsida:

År 2003 hade banken vänligheten att ge mig avtalspension vid 61 års ålder. Tack banken för det! Jag har återvänt till det vackra Skaraborg och slagit mig ner i Hjo. Det är den vackra Guld Kroksbygden och Vättern som har dragit mig tillbaka till hembygden. I Hjo har jag nu ett bokantikvariat som specialiserar sig på Västgöta- och Vätternlitteratur.

Göran Midman besökte troget Västgötalitteraturs auktioner tillsammans med sin sambo Aira. Det blev många inköp. Nu är Antikvariatet nedlagt.

Vid Görans begravning representerades vår förening av Niklas Krantz och Sven-Olof Ask.

Vi sörjer en kunnig och trogen medlem som kom med i Föreningen för Västgötalitteratur redan 1966. Han var också under ett antal år valberedningens ordförande. Han bar på humor och glädje som han delade med sig av.

Sven-Olof Ask

Västgötararitet såldes på senaste bokauktionen

Någon gång säljs på Föreningen för Västgötalitteraturs bokauktioner en bok eller ett häfte som aldrig förut, eller mycket sällan, varit till salu. Så var det den 28 oktober i Stora Levene. Då utbjöds Lars Johan Angelins bok *Min självbiografi tillagnad doktor Åke Belfrage Stenstorp. Föredrag på blandad vers och prosa (bygdemål) vid Sjuk- och Begravningskassan Tre Vänners tioårsfest. Den 23 mars 1902. (Eftertryck förbjudes). Stockholm, 1902, 32 s. + infogat blad Ljud- och ordförklaringar som i västgötskan avvika från riksspråket.*

Detta är en av västgötalitteraturens sällsyntaste skrifter, se Dan Korn. *Västgötaböcker*. S. 314. Endast några få ex. har dykt upp på samlarmarknaden. Ett nytryck i 100 ex. gjordes av Föreningen för Västgötalitteratur 1986 till Nils Sandbergs 75-års dag. Sandberg blev inte helt förtjust i valet av skrift till hans födelsedag. Titeln var lite väl dyster tyckte han.

Boken kommer ur, framlidne Skattmästaren i vår förening, Johan Jakobssons samling av småtryck. Enligt Dan Korn (2002) så fanns det bara två kända, perfekta – och ytterligare ett inkomplett exemplar. Alla exemplaren tillhörde Johan Jakobsson men Korn lyckades köpa ett exemplar från Jakobsson och vid vår senaste bokauktion såldes det andra. Var det defekta exemplaret tagit vägen är okänt. Priset för köparen på auktionen blev 1150 kronor.

Vid sök på *Antikvariat.net* kan konstateras att ytterligare ett exemplar (eller Korns ex.?) finns på *Antiquaria Bok- & Bildantikvariat AB* i Göteborg för 1200 kronor. Vi får se vem som kommer att bli ägare av detta!

Johnny Hagberg

*Föreningen Västgötalitteraturs
medlemmar tillönskas en
God Jul och Gott Nytt År*